

HZ. PEYGAMBER VE GENÇLİK SORUNLARI

Editörler

Prof. Dr. Mehmet BAYYİĞİT

Doç. Dr. Mehmet ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Ali ÇANAKCI

Dr. Öğr. Üyesi Asem Hamdy Ahmed ABDELGHANY

Palet Yayınları

Konya, Aralık 2019

GENÇLERLE İLETİŞİMDE VE DİN ANLATIMINDA DİN DİLİ

Ahmet Ali ÇANAKCI

Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ahmet.canakci@balikesir.edu.tr

GİRİŞ

Günümüzde yaşanan hızlı bilimsel ve teknolojik gelişme ve yenilikler, toplumumuzun yaşam şeklini, aile hayatını, değer yargılarını etkilemekte ve bazı değişimlere/dönüşümlere yol açmaktadır. Bu büyük değişimler sebebiyle gençlik sorunları da dikkat çekici bir yoğunluk kazanmaktadır. Toplumun duyarlı ve en dinamik kesimi olan gençler, bu değişim ve sorunlardan yapısı gereği en çok etkilenen kesimdir. Aslında bu, toplumun bütün kesimlerinde var olan sorunun, genç kuşaktaki reaksiyon kabiliyetinin daha yoğun olması sebebiyle, daha çok gençlik kesiminde ifadesini bulması olarak da ifade edilebilir. Bir ülkenin geleceği, her şeyden önce dengeli, sağlıklı kişilik/karakter sahibi, fedakâr genç kuşaklar yetiştirmekle güven altına alınabilir. Bunun gerçekleşmesi için de, genç kuşağın sorunlarının bilimsel bir bütünlük içerisinde araştırılması ve bunlara çözüm önerilerinin getirilmesi gerekmektedir.¹ Bu bağlamda Hz. Peygamber (sav)'in hayatına bakıldığında, gençlik ve gençlerle iletişim² sorunlarını azami ölçüde dikkate alarak değerlendirdiği açık bir biçimde görülmektedir.³

Günümüzde din anlatımında kullanılan din dili⁴ de önemli gençlik sorunları arasında yer almaktadır. Bunun temelinde de gençlerle sağlıklı iletişim kurulamaması yer almaktadır. Kişiler ancak iletişim ve dil sayesinde, istek ve ihtiyaçlarını, his ve düşüncelerini birbiriyle paylaşabilmektedir. En önemli ve en yaygın iletişim şekillerinden biri de dini iletişimdir (din dilidir).⁵ Bu süreçte, gençleri dini konularda aydınlatmak, doğru şekilde bilgilendirerek yönlendirmek ve farklı hizmet çeşitliliğiyle onların beklenti, ihtiyaç ve problemlerine cevap verilebilmek önemlidir.⁶ Bu kapsamda örgün din eğitiminde Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) bünyesinde din kültürü ve ahlak bilgisi (DKAB) ve imam hatip lisesi/ortaokulu (İHL/İHO) meslek dersleri öğretmenlerine, yaygın din eğitiminde Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) bünyesinde din görevlilerine (İmam-hatip, müezzin-kayyım, Kur'ân kursu öğreticisi, vaiz müftü) ve informal din eğitiminde ebeveynlere/ailelere büyük görevler düşmektedir. Yapılan araştırmalar⁷ ise DKAB ve

¹ Mehmet Bayyigit, *Gençlik ve Din* (Konya: Yediveren Kitap, 2011), 13, 14.

² Hz. Peygamber (sav)'in iletişim ilkeleri ile ilgili bilgi için bk. Yusuf Macit, "Hz. Muhammed'in Bazı İletişim İlkeleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2003), 271-303.

³ Bk. Mustafa Ağırman, *Peygamber ve Gençler* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2007); Adem Apak, *Hz. Peygamber'in (sav) Etrafındaki Çocuklar ve Gençler* (İstanbul: BİHMED, 2009); Adem Apak, *İslâm'ın Örnek Şahsiyetleri Ashâb-ı Kiram* (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2013); Sabri Akpolat, *Peygamberimiz ve Gençlik*, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2007), 209-223.

⁴ Öğrenme-öğretme sürecinde ve dini iletişimde din dili ile ilgili bilgi için bk. Suat Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 226-233.

⁵ Bk. Mustafa Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dini İletişim* (Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2011); Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*; Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etik İletişim* (İstanbul, Rağbet Yayınları, 2016)

⁶ Bk. Bayyigit, *Gençlik ve Din*.

⁷ Bk. Mehmet Bahçekapılı, *Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri İmkânlar, Fırsatlar, Aktörler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (İstanbul: İlke Yayınları, 2013); Ahmet Ali Çanakcı, *Yaygın Din Eğitiminde Din Görevlilerinin Rolü* (Bursa: Emin Yayınları, 2014); Ahmet Ali Çanakcı, "Öğretmenlerde Din Görevlisi Algısı", *Current Debates on Social Sciences* (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2018), 13-25; Ahmet Ali Çanakcı, "Din Eğitiminde Motivasyon-Verimlilik Sorunu ve Çözüm Önerileri: Kur'an Kursları Örneği", *Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik*, ed. Mehmet Bahçekapılı vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları / Eğitim-1, 2017), 31-97; Halil İbrahim Şenavcu, "Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Verimliliği Artırmada Öğretim Teknolojilerinin Kullanımı", *Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik*, ed. Mehmet Bahçekapılı vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları / Eğitim-1, 2017), 229-237; Mehmet Özkan, "Fıkıh Dersi

İHL/İHO meslek dersleri öğretmenleri, din görevlileri ve ailelerin bu sorumluluklarını yerine getirirken gençlerle aynı din dilini konuşamama, onlarla sağlıklı iletişim kuramama, çağın gerisinde kalma, kendisini yenileyememe (yaklaşım, yöntem, teknik, mesleki, pedagojik, sosyal, kültürel) gibi sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir. Bu durum, günümüzde din anlatımında etkin ve önemli bir yere sahip olan din eğitimcilerinin (DKAB ve İHL/İHO meslek dersleri öğretmenleri, imam-hatip, müezzin-kayyım, Kur'an kursu öğreticisi, vaiz, müftü) ve ebeveynlerin/ailelerin yeterliliğini ve onların bu süreçte kullandıkları din dilinin niteliğini ön plana çıkarmaktadır. Buradan hareketle günümüzde karşılaşılan gençlik sorunları ve bunlara çözüm yolları arayışında ise “*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış.*”⁸ ve “*Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi.*”⁹ ayetleri ile Hz. Peygamber’in “*İnsanlara akıllarının alacağı (anlayacağı) şekilde konuşunuz*”¹⁰ hadisi çerçevesinde bu yöndeki yaklaşımın¹¹ ve örnek hayatının¹² model alınması önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, gençlerle iletişim ve onlara yönelik din anlatımında kullanılan din dili üzerinde etkili olan faktörlerin (iletişim, iletişimin temel unsurları, temel özellikleri, dini iletişim ve temel ilkeleri, dini iletişimin çeşitleri) incelenmesi, bu süreçte karşılaşılan sorunların (yöntem, teknik, öğretim programı, rol modellik, pedagojik yaklaşım vb.) tespit edilmesi, ve bunlara Kur'an ve Hz. Peygamber (sav)¹³ perspektifinden (nebevi) bilimsel, pedagojik merkezli çözüm önerilerinin getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada gençlerle iletişim ve din anlatımında kullanılacak dil konusunun güncel “sorun ve çözüm odaklı” argümanlarla ortaya konulması hedeflenmektedir.

Bu çalışmanın kapsamı, Hz. Peygamber (sav), gençlerle iletişim¹⁴, ve din anlatımında din dili olduğu için, diğer gelişim dönemlerini ve öğretim alanlarını ele almamaktadır. Dolayısıyla çalışma, konu açısından gençlerle iletişim ve din anlatımında din dili; yöntem olarak literatür taraması, doküman incelemesi ve araştırma sonucu ulaşılan bulgular ile sınırlıdır.

Araştırmada, farklı teknikler arası işbirliği stratejisi takip edilmiş ve birden çok veri toplama tekniğine başvurulmuştur. Dolayısıyla çalışmada tarama modeli¹⁵ benimsenmiş, literatür taraması¹⁶ ve doküman incelemesi¹⁷ yöntemleri kullanılmıştır. Tarama modeli, geçmişte ya da günümüzde var

Müfredatına ve Öğretim Yöntemine Dair Bazı Tespit ve Öneriler”, *Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik*, ed. Mehmet Bahçekapılı vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları / Eğitim-1, 2017), 207-228

⁸ Nahl 16/125.

⁹ Âl-i İmrân 3/159.

¹⁰ Ebû Dâvud, Edeb 23

¹¹ Bk. Apak, *Hz. Peygamber'in (sav) Etrafındaki Çocuklar ve Gençler*; Apak, *İslâm'ın Örnek Şahsiyetleri Ashâb-ı Kiram*; Ağırman, *Peygamber ve Gençler*; Akpolat, “Peygamberimiz ve Gençlik”, 209-223; Abdullah Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed* (Konya:Selam Yayınevi, 1988); Şakir Gözütok, *Hz. Peygamberin (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) Hadislerinde Eğitim Metodları (Buhari ve Müslim Örneği)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016); Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, 13.

¹² Hz. Muhammed (sav)'in Mekke'nin fethinden sonra İkrime b. Ebi Cehl ile Safvan b. Ümeyye arasında geçen konuşmalar. Bk. M. Yusuf Kândehelevi, *Hadislerle “Hz. Peygamber ve Eshabının Yaşadığı” Müslümanlık*, çev. Ahmet M. Büyükçınar vd. (İstanbul: Kalem Yayınevi, 1977).

¹³ Kur'an ve hadislerde gençlik konusu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Turgay Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi* (Bursa: Düşünce Kitabevi, 2003), 138-187.

¹⁴ Bk. Şuayip Özdemir & İsmail Arıcı, “Hadisler Bağlamında İletişim İlkeleri”, *Kur'am ve Eylem Yönüyle Din Eğitiminin Teolojik ve Felsefi Temelleri* (Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2010), 309-324.

¹⁵ Adnan Erkuş, *Davranış Bilimleri İçin Bilimsel Araştırma* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011).

¹⁶ Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, İlke ve Teknikler* (Ankara: Pegem Akademi, 2015).

¹⁷ Bruce L. Berg & Howard Lune, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, çev. Hasan Aydın (Ankara: Eğitim Yayınevi, 2015); John W. Creswell, *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, çev. ed. Selçuk Beşir Demir (Ankara: Eğiten Kitap, 2016); Ali Yıldırım & Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2004).

olan bir durumu olduğu biçimiyle betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır.¹⁸ Bu kapsamda konuyla ilgili kaynaklar incelenmiş, Hz. Peygamber dönemi, gençlik dönemi, iletişim, din anlatımı, dini iletişim/din dili ve Hz. Peygamber'in gençlerle iletişimi konularıyla ilgili yapılan benzer çalışmaların bulgularından faydalanılmıştır. Ulaşılan bulgular, doküman incelemesi sonucu çalışmanın problemi, amacı, yöntemi çerçevesinde belli temalar altında tasnif edilmiş ve literatür ışığında değerlendirilmiştir. Ayrıca konuyla ilgili yapılan çalışmaların sonuçları dikkate alınarak günümüzde gençlerle iletişim ve formal/informal din anlatımında (eğitiminde/hizmetlerinde) kullanılan din dili ile ilgili tespit edilen sorunlara çözüm önerileri getirilmiştir.

Buradan hareketle son yıllarda yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmelerin birçok problemi beraberinde getirdiği söylenebilir. Bu problemlerin başında; geçmişten günümüze önemini artıran gençlik sorunları, gençlerle iletişim ve bu süreçte din anlatımında kullanılan dil sorunsalı gelmektedir. Bu sorunlar günümüzde daha da karmaşık bir hal almıştır. Yapılan birçok araştırma¹⁹ bunu ortaya koymaktadır. Bu sorunların bilimsel yollarla tespiti ve bunlara Kur'ân ve Hz. Peygamber perspektifinden çözüm önerilerinin getirilmesi günümüzde çok daha fazla ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Kompleks bir yapıya sahip gençlik döneminin bu sorunların disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınması da önem arz etmektedir. Sınırlı düzeyde olmakla birlikte literatürde bu yaklaşımla yapılan önemli çalışmalardan²⁰ söz etmek mümkündür. Bu yönüyle değerlendirildiğinde çalışmanın, literatürde ve alanda oluşan boşluğu doldurmaya katkı sağlaması beklenmektedir.

¹⁸ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016); Creswell, *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*; Saim Kaptan, *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri* (Ankara: Tekişik Web Ofset Tesisleri, 1993).

¹⁹ Gençlik ve iletişim ile ilgili literatürde yer alan bazı önemli çalışmalar için bk. Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001); Zülfikar Özkan, *NLP Teknikleriyle Aile İçi İletişim*, (İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2005); Refia Uğurel Şemin, *Gençlik Psikolojisi* (İstanbul: Acar Matbaacılık, 1984); Haluk Yavuzer, *Gençleri Anlamak* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015); Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı* (İstanbul: Özgür Yayınları, 2016); Akif Ergin, *Öğretim Teknolojisi İletişim* (Ankara: Pegem Yayınları, 1995); Doğan Cüceloğlu, *'Keşke'siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002); Alim Kaya (ed.), *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim* (Ankara: Pegem Akademi, 3. Baskı, 2011); Demet Gürüz & Ayşen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller* (Ankara: Nobel Yayınları, 7. Basım, 2018).

²⁰ Hz. Peygamber ve gençlik, gençlik dönemi, gençlerle dini iletişim/din dili ile ilgili literatürde yer alan bazı önemli çalışmalar için bk. Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*; Köylü, *Psiko-Sosyal Açısından Dinî İletişim*; Bayyığit, *Gençlik ve Din*; Apak, *Hz. Peygamber'in (sav) Etrafındaki Çocuklar ve Gençler*; Akpolat, "Peygamberimiz ve Gençlik", 209-223; Mehmet Bahçekapılı, "Din ve Ahlak Eğitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 9/22 (2011), 7-42; Köylü, *Psiko-Sosyal Açısından Dinî İletişim*; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*; Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*; Abdulfettâh Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (SAS) ve Öğretim Metotları*, çev. Enbiya Yıldırım (Ankara: Otto Yayınları, 2016); Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*; Gözütok, *Hz. Peygamberin (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) Hadislerinde Eğitim Metodları (Buhari ve Müslim Örneği)*; Elif Erdem & Hale Şahin (ed.), *Peygamberimiz ve Gençlik* (Ankara: DİB Yayınları, 2018); Hatice Eşer, "Üniversite Öğrencilerinde Dini İnanç ve Benlik Saygısı İlişkisi" *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: DEM Yayınları, 2015), 491-528; Turgay Gündüz, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi. Gelişimsel Basamaklarına Göre Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2014), 65-103; Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* (İstanbul: DEM Yayınları, 2016); Hayati Hökelekli, *Gençlik ve Din. Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: DEM Yayınları, 2015), 9-31; Mustafa Kara, *Gençlerle Gönül Gönüle* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016); H. Yusuf Acuner, "Din Eğitimi Açısından 14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlakî Yargı Gelişimi (Samsun İl Örneği)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 18-19 (2005)*, 265-297; İbrahim Turan, *Gençlik Döneminde Görülen Ahlakî Sorunlar Karşısında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Yeri, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2013), 271-293; Turan, Koç, *Din Dili* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998); Mevlüt Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum* (Samsun: Etüd Yayınları, 1998); İsmail Lütfi Çakan, *Dini Hitabet Çeşitleri, İlkeleri, Örnekleri* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, İstanbul: 2010); Şükrü Keyifli, "Cami Merkezli Hizmetlerde Din Dili", *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*, ed. Mehmet Bayyığit vd.(Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018), 35-53; Bülent Çelikel, "Din Hizmetlerinde Din Dili", *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*, ed. Mehmet Bayyığit vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018), 55-62; Mehmet Bahçekapılı, "Din Öğretiminde Kullanılacak Dil", *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*, ed. Mehmet Bayyığit vd.(Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018), 67-88; Sümeyra Bilecik, "Dini Metinlerin Sunumunda Din Dili", *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*, ed. Mehmet Bayyığit vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018), 89-100; Ali Büyüksan, "İletişim/Sosyal Medya ve Halkla İlişkilerde Din Dili",

1. GENÇLERLE İLETİŞİM VE DİN ANLATIMINDA DİN DİLİ/DİNİ İLETİŞİM VE ÖNEMİ

İnsanların birlikte yaşayabilmelerinin en önemli gereklerinden²¹ ve canlıların “olmazsa olmaz” temel ihtiyaçlarından bir tanesi de “iletişim”dir.²² İletişim, “bilgi, duygu, düşünce beceri, kanı, tutum ve davranışların çeşitli, yollarla başkalarına aktarımı ve alışverişidir.”²³ Bir başka ifade ile iletişim, “diğer kişilerle paylaşacak bilgi, duygu ve düşüncesi olan kaynağın, simgeler bütünü olarak ifade edilebilen iletiyi düzenleyerek, iletmek istenenlerin hedefi olan alıcıya, iletinin gönderilmesini sağlayan bir kanal aracılığıyla ulaştırılmasıdır.”²⁴ Kişiler ancak iletişim ve dil sayesinde, istek ve ihtiyaçlarını, his ve düşüncelerini birbiriyle paylaşabilirler. İletişim çeşitleri arasında en önemli ve en yaygın iletişim şekillerinden biri de dini iletişim²⁵ ve etkin din dilidir. Ancak diğer iletişim şekillerinde çağın gelişimine paralel olarak önemli gelişmeler olurken, din dili/dini iletişim alanında pek fazla değişikliğin olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla günümüzde din dili etkinlikleri hâlâ klasik yöntemlerle ve “kaynak merkezli” yapılmaktadır. Oysa çağdaş örgün din eğitim sistemi, “öğretmen merkezli (kaynak)” yaklaşımdan ziyade “alıcı merkezli” yani “öğrenci merkezli”, yaygın din eğitimi ise, “din görevlisi merkezli (kaynak)” yaklaşımdan ziyade “halk/cami cemaati merkezli (alıcı)” bir yaklaşımı benimsemektedir.²⁶ Artık günümüzde gençlere yönelik dini ve ahlaki değerlerin paylaşılması konusunda öğretim yöntem ve tekniklerinin dışında çağdaş iletişim tekniklerinin de kullanılması ve bunlar üzerinde de dikkatle çalışılması gerekmektedir.

Diğer yandan günümüzde, batı toplumlarının ve toplumumuzun içine girdiği hızlı sanayileşme/modernleşme, bilimsel ve teknolojik gelişme ve yenilikler sebebiyle, gençlik²⁷ ve gençlerle iletişim sorunları da dikkat çekici bir yoğunluk kazanmıştır. Toplumun en dinamik ve duyarlı kesimi olan gençliğin, bu değişimlerden yapısı ve konumu gereği öncelikle ve en çok

Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı, ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018), 111-127; Hayati Hökekleli, “Çocuk ve Gençlerle İletişimde Din Dili”, *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*, ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018), 139-146; Mehmet Akif Kılavuz, “Yetişkinlik Döneminde Din Eğitimi”, *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*, ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018), 147-154; Mustafa Koç, “Gençlerle İletişimde Din Dili: Değerlendirmeler ve Öneriler”, *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*, ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018), 155-174; Musa Mert, “Çocuk ve Gençlerle İletişimde Din Dili –Yeni Yaklaşımlar ve Öneriler”, *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*, ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018), 175-193; Ali Türkmen, *İslâm İletişim Hukuku* (Samsun: Erol Ofset Matbaacılık, 1996); İsa Kayaalp, *İletişim ve Dil* (Ankara: TDV Yayınları, 1998); Necati Kara, *Bir İletişim Aracı Olarak Kur'an'da Beden Dili* (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2015); Recai Doğan & Remziye Ege (ed.), *Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015).

²¹ Kayaalp, *İletişim ve Dil*, s. 105.

²² Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 7-16; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, 27-30; Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 13-15; Özdemir & Arıcı, “Hadisler Bağlamında İletişim İlkeleri”, 309-324.

²³ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 14.

²⁴ Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 8.

²⁵ İletişim ve dini iletişim ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 2011; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*.

²⁶ Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 7, 8, 215, 216; Büyükaslan, “İletişim/Sosyal Medya ve Halkla İlişkilerde Din Dili”, 118.

²⁷ Milli Eğitim Bakanlığı'nın tanımına göre gençlik, çocukluk-geç yetişkinlik dönemi arasındaki 12-24 yaşları arasındaki gruptur. Unesco'ya göre, öğrenim yapan ve hayatını kazanmak için çalışmayan ve evi olmayan 15-25 yaşları arası bireylerdir. Birleşmiş Milletler örgütüne göre ise gençlik dönemi, 12-25 yaşları arası olarak belirtilmektedir. Bk. Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, :33; Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, 13; Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017), 261, 262.

Gençlik belirli yaşlarla sınırlı olmayan bir yaşam sürecidir. Ergenliği de kapsayan ve üst yaş sınırının daha geniş olduğu bir evredir. Gençlik kavramının “ergenlik” yerine kullanılması yanlış olmaz (Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 33). Kavram olarak aynı anlamı ifade etmektedir ve yerine göre her ikisi de kullanılabilir. Bk. Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 265, 266. Ergenlik psikolojisi ve ergenlik problemleri-çözüm yolları ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*; Phillip Mountrose, *Eğitim 6 İle 18 Yaş Çocuklarıyla Sorunları Çözmede 5 Aşama*, çev. Sermin Can (İstanbul: Kariyer Yayıncılık, 2000).

etkilenmesi doğaldır. Bu nedenle, değişimin beraberinde getirdiği bir takım uyumsuzluk ve yabancılaşma hareketleri gençlik kesiminde görülmektedir. Kısaca gençlik, içinde yaşadığı toplumun izlerini taşımakta ve gençliğin sorunu, toplumun da sorunu haline gelmektedir.²⁸

Bu bağlamda Hz. Peygamber (sav)'in hayatına bakıldığında; gençlerle iletişim ve din anlatımında/eğitiminde/hizmetlerinde²⁹ din dili ve yaklaşımı konularını azami ölçüde dikkate alarak değerlendirdiği açık bir biçimde görülmektedir³⁰. Çünkü O, gençleri yalnız bırakmamış, onlara görev-sorumluluk vermiş, tebliğ ve irşat faaliyetleri dâhil, devlet teşkilatının en üst kademelerine kadar hemen her alanda görevlendirmiş, onların karşılaştığı/karşılaşılabileceği bireysel ve toplumsal sorunları dikkate almıştır. Gençler ise, Hz. Peygamber (sav)'i hiçbir zaman mahcup etmemiş, O'nun güvenini boşa çıkarmamış ve kendilerine verilen çok ciddi dini ve idari görevleri hakkıyla yerine getirmişlerdir. Bu görevler arasında valilik, sekreterlik, hâkimlik, komutanlık, sancaktarlık, istihbaratçılık, güvenlik görevliliği, maliyecilik, öğretmenlik gibi çok önemli devlet görevleri³¹ bulunmaktadır. Hz. Peygamber, gençlere değer vermiş, onların sorunlarına duyarsız kalmamış, çözüm yolları aramıştır. Bununla birlikte O'nun gençlere özel bir önem verdiği görülmektedir.³² Buradan hareketle günümüzde karşılaşılan gençlik sorunları ve bunlara çözüm yolları arayışında Hz. Muhammed (sav)'in yaklaşımlarının ve örnek hayatının model alınması önem arz etmektedir.

2. GENÇLERLE İLETİŞİM VE DİN ANLATIMINDA DİN DİLİ/DİNİ İLETİŞİM ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

İletişim, en az iki kişinin karşılıklı olarak bilgi, duygu, düşünce ve yaşantılarını belirli yollarla paylaştıkları psiko-sosyal bir süreç olarak tanımlanabilir.³³ En geniş anlamıyla iletişim, iki sistem arasında karşılıklı olarak gerçekleştirilen etkinliklerin pek çoğunu ifade etmektedir. Örneğin, iki insanın arasındaki konuşma bir iletişim olduğu gibi, iki hayvanın bir tehlikeyi sezip birbirine haber vermesi de bir iletişimdir. Burada iki sistemin karşılıklı olarak bir bilgiyi paylaşmaları, onu işlemeleri, anlamlandırmaları gibi unsurlar yer almaktadır. Dolayısıyla iletişim, sistemlerin karşılıklı alışverişinden meydana gelen bir etkinliktir.³⁴ Bir başka deyişle iletişim, bir bilginin, bir niyetin ilkel ya da ergin bir işaret dizgesinden faydalanılarak bir zihinden başka bir zihne ya da bir merkezden başka bir merkeze ulaştırılmasıdır.³⁵

İletişimin en temel özelliklerinden birisi karşılıklı olmasıdır. Karşılıklı olması bireylerin birbirinden haberdar olmalarını, mesajlarını kendi bilinçleri ile göndermelerini ve mesaj alan kişinin mesajı aldığından emin olmasını gerektirir. Mesajlar farklı yollar ve araçlarla gönderilebilir. Bu iletişim sürecinde bazı temel unsurlar/öğeler yer almaktadır. Bu öğeler arasında bir dizi eylem ve

²⁸ Bayyigit, *Gençlik ve Din*, 13-18.

²⁹ İletişim-din hizmet ilişkisi ile ilgili bilgi için bk. Remziye Ege, "Din Hizmetlerinde İletişim", *Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim*, ed. Recai Doğan & Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 73, 74.

³⁰ Bk. Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (SAS) ve Öğretim Metodları*; Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*; Apak, *Hz. Peygamber'in (sav) Etrafındaki Çocuklar ve Gençler*; Ağırman, *Peygamber ve Gençler*; Akpolat, "Peygamberimiz ve Gençlik", 209-223.

³¹ Devlet görevlerinde görev alan bazı sahabiler: Valilik (Muâz b. Cebel), komutanlık (Üsâme b. Zeyd), öğretmenlik (Mus'ab b. Umeyr). Bk. M. Zekai Konraba, *Peygamberimizin Hayatı (Siyer-i Nebî)* (İstanbul: Maarif Basımevi, t.y.); Ağırman, *Peygamber ve Gençler*; Apak, *Hz. Peygamber'in (sav) Etrafındaki Çocuklar ve Gençler*; Akpolat, "Peygamberimiz ve Gençlik", 209-223; Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (SAS) ve Öğretim Metodları*; Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*.

³² Akpolat, "Hz. Peygamber ve Gençlik", 209-223; Mustafa Ağırman, *Peygamber ve Gençler*; Apak, *Hz. Peygamber'in (sav) Etrafındaki Çocuklar ve Gençler*.

³³ Alim Kaya, "İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler", *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*, ed. Alim Kaya (Ankara: Pegem Akademi, 2011), 5.

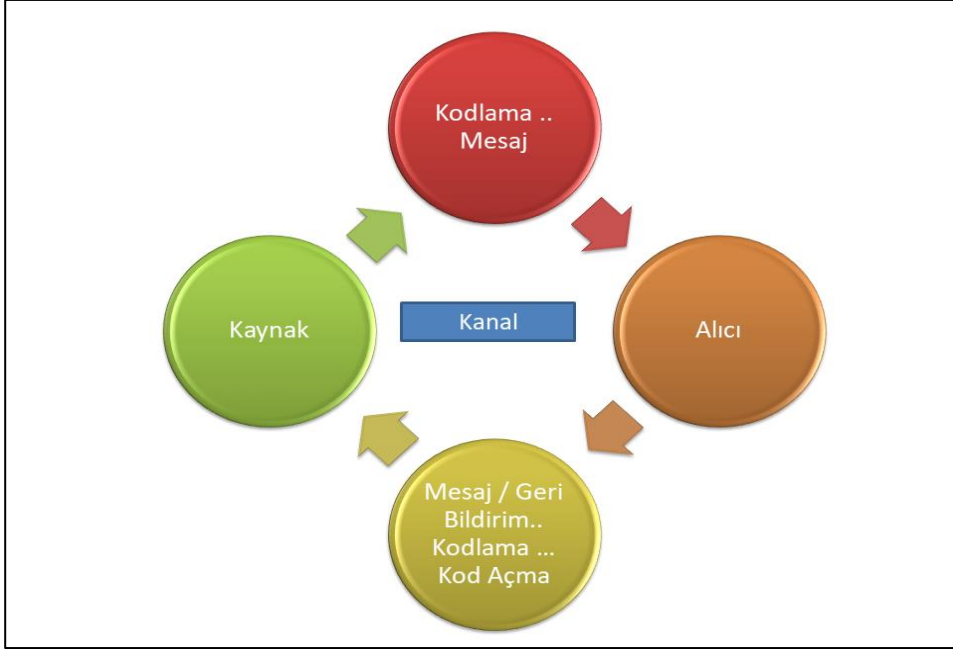
³⁴ Ege, *Din Hizmetlerinde İletişim*, 59, 60.

³⁵ Kayaalp, *İletişim ve Dil*, 107.

oluşlar yaşanmaktadır. Bunlar iletişimin unsurları/öğeleri ve süreçleri olarak ifade edilmektedir.³⁶ Bu unsurlar şunlardır:³⁷

2.1. İletişimin Temel Unsurları/Öğeleri

Şekil 1: İletişim Sürecinin İşleyişi

Kaynak: Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*; Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişimi*; Hasan Tutar vd., *Genel İletişim, Kavramlar ve Modeller* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005); Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*; Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”.

İletişimin gerçekleşebilmesi ve etkili bir iletişim için bazı temel unsurların/öğelerin olması gerekmektedir. Bunlar; kaynak, mesaj, kanal, alıcı, geri bildirim ve ortamdır. Bu iletişim öğeleri şöyle açıklanabilir:³⁸

2.1.1. Kaynak

İletişim sürecinin temelinde kaynak yer almaktadır.³⁹

Kaynak iletişimin en temel ögesidir.⁴⁰ İletişimde kaynak, bir bireye ya da gruba bazı kanallar vasıtasıyla bir mesaj gönderen, böylece iletişim sürecinin başlamasını sağlayan öğedir. Bir kişi, grup, kurum, toplum, materyal ve kitle iletişim araçları “kaynak” niteliğinde olabilir. Bu çerçevede kaynak, bir konuşmada konuşmacı, tebliğde sunum yapan, eserde yazar/müellif, şiirde şair, derste öğretmen, Kur’an kursunda Kur’an kursu öğreticisi camide imam-hatip, kürsüde vaiz, ailede anne-baba, kitle iletişim araçlarında yayına katkı sağlayan kişidir.⁴¹ Kısaca kaynak, mesajı gönderen kişidir.⁴² Etkili bir iletişimin gerçekleşebilmesinde iletişimi başlatan kişi kaynak olduğundan dolayı,

³⁶ Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 5, 6.

³⁷ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 15-23; Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 30-39; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*, 30-37; Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 8-23; Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 6-11.

³⁸ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 15-23; Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 30-39; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*, 30-37; Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 8-23; Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 8.

³⁹ Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 9.

⁴⁰ Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 30; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*, 34.

⁴¹ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 15, 16, 54; Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 7, 8.

⁴² Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 7, 8.

kaynağın niteliği ve sahip olduğu özellikler büyük öneme sahiptir.⁴³ Kaynağın iletişimde başarılı olması sahip olması gereken özellikler şu şekilde ifade edilebilir:⁴⁴

- Güvenilirlik
- İletişim bilgi ve becerisi
- Sevilmek
- Saygınlık, kaynağın fiziki görünümü
- Tutumlar
- Empati yeteneği/becerisi
- Eğitim düzeyi
- Çevresel, toplumsal ve kültürel öğeler
- Kaynağın kendini, hedef kitleyi ve iletişim ortamını iyi tanınması

Buradan hareketle örgün ve yaygın din eğitiminde gençlerle etkili iletişimde ve din anlatımında kaynak kişi olan DKAB/İHL/İHO meslek dersleri öğretmeni ve din görevlisi, yukarıda belirtilen özelliklere sahipse ve konusuna karşı ilgi, heyecan duyuyorsa, hedef kitle olan öğrenciler ve cami cemaati/halk da aynı ilgi ve heyecanı duyacaktır.⁴⁵ Bu durum da etkili dini iletişime ve anlamlı öğrenmenin gerçekleşmesine katkı sağlayacaktır.

2.1.2. Mesaj

Mesaj (ileti), kaynak tarafından alıcıya gönderilen sözlü, sözsüz ya da yazılı işaret ve simgelerdir. Mesaj, kaynak ile alıcı arasındaki ilişkiyi sağlayan ve iletişimin başarısını büyük ölçüde etkileyen temel ögedir.⁴⁶

Mesaj, kaynağın alıcıya iletmek istediklerini kodlara ya da simgelere, bir başka ifade ile sözlü ya da sözsüz işaretlere dönüştürmesi ile gerçekleşmektedir. Bu bağlamda mesaj, alıcının ne kadar çok duyu kanalına ulaşırsa, o kadar etkili olmaktadır.⁴⁷ Bu anlamda mesaj, kaynak tarafından alıcıya gönderilen ve alıcı için anlamlı hale gelecek bir şekilde kodlanmış bilgi, düşünce ve duygulardır.⁴⁸

Mesaj içerik ve yapı olmak üzere iki önemli boyuttan oluşmaktadır. İçerik anlamla, yapı ise simge/sembol ve kodla ilişkilidir.⁴⁹ Anlamlar, fikir ve hislerdir. Kaynak durumunda olan kişi, iletişimi olumlu ya da olumsuz yönde etkileyecek açlık, kızgınlık, sevgi ve saygı gibi hislere sahiptir.⁵⁰ Bu, mesajın anlamı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu süreçte etkili iletişim için kaynağın iletmek istediği ile alıcının anlamlandırdığı mesajın uygunluk göstermesi önemlidir.⁵¹

Mesajın yapısal boyutu ile ilgili olan simge/sembol ise, “bir şeyi temsil eden ama onunla doğal bir ilişkisi olmayan bir sinyaldir”⁵² Bir başka deyişle simge, duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne, işaret ve sembolü ifade etmektedir.⁵³ Kişiler, fikir ve hislerini simgeler/semboller yoluyla ortaya koymaktadır. Semboller, hem ses hem de beden yoluyla iletebilirler. Birey konuşurken yüz ifadeleri, jestler, ses tonu, sözel olmayan ipuçları, kullanılan kelimelere eşlik eder ve insanların aldıkları anlamı etkiler. Dinleyiciler de hem sözel sembollerini

⁴³ İrfan Erdoğan, *İletişimi Anlamak* (Ankara: Erk Yayınları, 2002;); Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 9.

⁴⁴ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar* (İstanbul: Evrim Yayınları, 1996); Ahmet Yatkın, *Halkla İlişkiler ve İletişim* (Ankara: Nobel Yayınları, 2003); Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 9; Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 54-86.

⁴⁵ Bk. Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 31.

⁴⁶ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 16; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, 35; Ege, *Din Hizmetlerinde İletişim*, 59-65.

⁴⁷ Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 11; Ege, *Din Hizmetlerinde İletişim*, 59-65.

⁴⁸ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 16.

⁴⁹ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 16; Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 8.

⁵⁰ Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 31.

⁵¹ Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 11.

⁵² Erol Mutlu, *İletişim Sözlüğü* (Ankara: Ark Yayınları: 1994); Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*.

⁵³ Türk Dil Kurumu (TDK), “Genel Türkçe Sözlük” (Erişim 19 Ekim 2019).

hem de sözel olmayan ipuçlarını alırlar ve onlara bir anlam yüklerler. Bunun iletişim dilinde karşılığının beden dili⁵⁴ olduğu söylenebilir.⁵⁵

Bir dili anlayabilmek için o dildeki simge dağarcığını bilmek yeterli değildir. O simgelerin anlam oluşturacak şekilde nasıl ilişkilendirildiğini de bilmek önemlidir. Bu süreçte, simgeleri ve bunların hangi bağlamda nasıl kullanılacağını belirleyen kuralları ve gelenekleri içeren anlam sistemine kod denilmektedir. Kod, bir kültür ya da alt kültürün üyelerinin paylaştığı bir anlam sistemidir.⁵⁶

Kodlar, simgelerin içinde örgütlendikleri sistemlerdir. Bu sistemler, kodları kullanan toplumun üyelerince kabul edilmiş ve bilinmesi gereken kurallar tarafından düzenlenir. Bu nedenle kodlar iletişimin kültürel ve toplumsal boyutunu oluştururlar. Sözlü ve sözsüz tüm diller birer kod olarak ifade edilebilir. Yüz yüze iletişimde konuşma dili yanında aynı anda yüz ifadeleri, söyleyiş üslubu, vücut ve el-kol hareketleri, ses tonu, çizim gibi kodlar ortama bağlı olarak bazen tek başına bazen de birlikte kullanılabilir. Burada tercih edilen kod, aynı zamanda gönderme sürecinde kullanılacak kanalın seçimini de belirlemektedir.⁵⁷

Mesajın iletişim sürecinde istenilen etkiyi oluşturabilmesi için temel olarak bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikler şu şekilde belirtilebilir:⁵⁸

- Mesaj anlaşılır olmalıdır.
- Mesaj açık ve net olmalıdır.
- Mesaj zamanında iletilmelidir.
- Mesaj uygun bir yol takip etmelidir.
- Mesaj kaynak ve alıcı arasında olmalıdır.

2.1.3. Kanal

İletişim sürecinde taraflar mesajlarını karşılıklı olarak birbirlerine çeşitli yollarla iletirler. Bu yollar bazen söz, bazen yazı, bazen de resim veya bir başka araç olabilir. Kanal, iletişim sürecinde mesajların gönderildiği araçlar⁵⁹ ve mesajın kendisiyle nakledildiği vasıta⁶⁰ İletişimin etkili bir şekilde gerçekleşmesinde kanal seçimi büyük önem arz etmektedir. Bu anlamda, yüz, vücut, ses, söz, yazı, şekil, resim ve fotoğraf kişiler arası iletişimde; kitap, televizyon, radyo, internet, sinema, film, dergi ve gazete, kitle iletişim araçlarında kullanılan kanallardır.⁶¹ Günlük hayattaki iletişimde, kanal sayısının artmasıyla⁶² beraber iletişimin etkililiği, niteliği ve verimliliği de artmaktadır.⁶³

2.1.4. Alıcı

Alıcı, iletişim sürecinde kaynağın gönderdiği mesaja muhatap olan ögedir.⁶⁴ Kısaca mesajı alan kişidir.⁶⁵ Kaynak tarafından gönderilen mesajların hedefidir.⁶⁶ Alıcı, dinleyen, okuyan, izleyen, bir

⁵⁴ Beden dili: “İnsanlar arası ilişkilerde kişilerin diğer insanlarla aralarına koydukları mesafeleri ve birbirlerine temasları başta olmak üzere, bedeninin duruşu, yön değiştirmesi, başın çevrilmesi, kaş-göz ve yüz ifadeleri, bir bakış, bir tebessüm, bir gülüş, tokalaşma, yumruk sıkma, el kaldırma, kol kavuşturma gibi el-kol hareketleri, bacak bacak üstüne atma, başdaş kurma ve yürüyüşte bacakların kullanışı, oturma-kalkma şekilleri, ses tonları, bütün bunlara ek olarak, giyiniş tarzları, saç-sakal, bıyık biçimleri ve makyajlarla, duygu, düşünce, tavır, istek ve ihtiyaçları bildirmeye yarayan anlatım aracıdır” (Kara, 2015: 211).

⁵⁵ Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 32; ayrıca beden dili, beden diliyle iletişim ve Kur'an'da beden dili ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kara, *Bir İletişim Aracı Olarak Kur'an'da Beden Dili*.

⁵⁶ John Fiske, *İletişim Çalışmalarına Giriş*, çev. Süleyman İrvan (Ankara: Ark Yayınları, 1996); Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*; Cüceloğlu, *‘Keşke’siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları*.

⁵⁷ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 18; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*, 212-244.

⁵⁸ Bk. Erdoğan, *İletişimi Anlamak*; Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*; Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*.

⁵⁹ Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 8.

⁶⁰ Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 33; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*, 35.

⁶¹ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 19; Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 8.

⁶² Bu anlamda iletişim, çok kanallı bir süreçtir. Cüceloğlu, *‘Keşke’siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları*, 55-65.

⁶³ Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007); Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*.

⁶⁴ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 19; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*, 37.

⁶⁵ Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 8.

kişi, grup ya da toplum olabilir. Bu anlamda bir konuşmada dinleyici, sınıfta ve Kur'an kursunda öğrenci, camide cami cemaati, vaaz ve hutbede dinleyici, mektup, kitap, gazete ve dergide okuyucu, televizyonda izleyici iletişim sürecinde alıcı olabilmektedir.⁶⁷

İletişim sürecinde alıcı en önemli ögedir. Çünkü her şey ona göre düzenlenmektedir.⁶⁸ İletişimde alıcı/dinleyici olmaksızın iletişim de yok demektir. Konuşmacının söylediği her şey, dinleyicilerin bilgisi, tecrübesi, hedefleri, tutum ve davranışlarından geçmekte ve etkilenmektedir.⁶⁹ Bu yüzden iletişimde başarılı olmak için, alıcının niteliklerinin, beklenti, inanç, tutum, ilgi ve ihtiyaçlarının dikkate alınması önemlidir.⁷⁰

2.1.5. Geri Bildirim

Geri bildirim, “gönderilen bilginin/mesajın alıcıda yaptığı etkiye ilişkin edinilen bilgi ve dönüte” denir.⁷¹ Geri bildirim, kaynağın mesajına verdiği tepkilerdir.⁷²

Dinleyicinin tepkisini içerip, konuşan kişinin tam olarak ne kastettiğini anlamaya imkan tanımaktadır. Geri bildirim, daha dinleyicinin önündeysen, hatta hiçbir şey söylemeden başlamakta ve devam etmektedir. Geri bildirim sayesinde kişi, ileri sürdüğü fikirlerin ne kadar anlaşıldığını test etmiş olur.⁷³ Sözlü tepki, susma, el-kol ve kaş-göz hareketleri, baş sallama, yüzünü dönme vb. tepkiler geri bildirim araçlarıdır.⁷⁴ Geri bildirim iletildiği sürece, iletişimde olumsuzluklar/hatalar⁷⁵ en aza indirgenebilmekte⁷⁶ bunlar düzeltilebilmekte ve özdenetim sağlanabilmektedir.⁷⁷ Geri bildirim ile iletişim sürecinde alıcı kaynak, kaynak da alıcı durumuna geçmektedir.⁷⁸ Kaynak, bilgiyi (mesajı, iletiyi) alıcıya çeşitli araçlarla ulaştırdığında, eğer alıcıdan anlamlı bir geribildirim alınmamışsa bu etkinliğin adı iletişim olmaz. Bu yüzden emir verme, uyarma, yargılama, öğüt verme bir iletişim etkinliği olarak değerlendirilmemelidir.⁷⁹

⁶⁶ Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 14.

⁶⁷ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 20.

⁶⁸ Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*; Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*.

⁶⁹ Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*, 34.

⁷⁰ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 20.

⁷¹ Türk Dil Kurumu (TDK), “Genel Türkçe Sözlük” (Erişim 19 Ekim 2019).

⁷² Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 20.

⁷³ Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*, 38.

⁷⁴ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 20.

⁷⁵ İletişim hataları ile ilgili bilgi için bk. Ege, “Din Hizmetlerinde İletişim”, 69, 70.

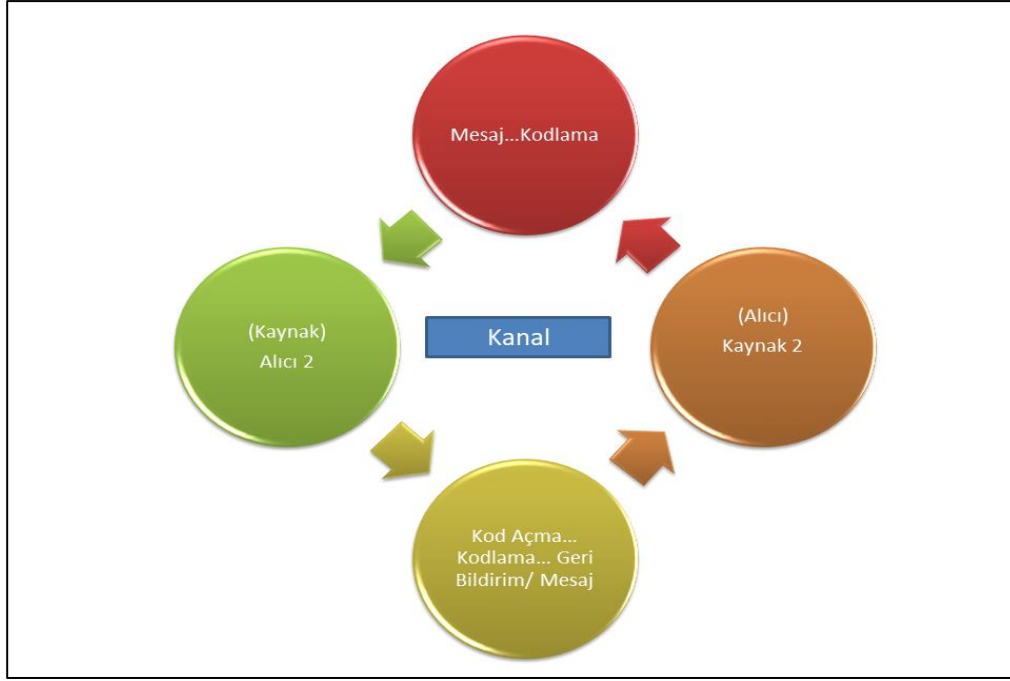
⁷⁶ Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 16.

⁷⁷ Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 7-10.

⁷⁸ Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 15; Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 21.

⁷⁹ Ege, “Din Hizmetlerinde İletişim”, 59, 60.

Şekil 2: Geri Bildirim Sonrası İletişim Süreci

Kaynak: Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*; Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişimi*; Hasan Tutar & M. Kemal Yılmaz, *Genel İletişim, Kavramlar ve Modeller* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005); Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*; Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”.

2.1.6. Ortam

Ortam, “en geniş anlamıyla, içinde dilsel birimlerin kullanıldığı toplumsal durum olarak ifade edilmektedir”⁸⁰ Ortam, iletişimin yer aldığı zaman ve mekân demektir.⁸¹ İletişim, daima belli bir ortamda gerçekleşmektedir.⁸² “İletişim sürecini etkileyebilecek nitelikleri olan ve iletişim durumu içinde bulunan kişi, nesne ve olayların tümüne “iletişim ortamı” denir.⁸³ Bazen şart ve durumlar iletişimin lehine, bazen aleyhine etki edebilir. Bunun için de iletişimcilerin ortam hakkında dikkatli olmaları gerekmektedir. Bazı durumlar cenaze törenleri, hasta ziyaretleri, yeni doğan çocuklara ad koyma, düğünler, mevlitler, camide yapılan vaazlar, hutbeler, konuşmalar, sohbetler, Kur’an kurslarında yapılan faaliyetler farklı konuşma şekillerini gerektirebilir.⁸⁴ Kaynak ve alıcının mesaja aynı anlamı vermelerinde, ortama verdikleri anlam belirleyici rol oynamaktadır.⁸⁵ Dolayısıyla bu süreçte ortamın özelliği ve niteliği çok önemlidir. Örneğin, vaazlarda ortamın özelliği dikkate alınarak alıcı tarafından ilgi çeken konulara yer verilmelidir.

2.2. İletişimin Temel Özellikleri

İletişimi anlamak için iletişimin temel öğelerinin yanında iletişimin temel özelliklerini ve ilkelerini de bilmek önemlidir. Bu temel özelliklerin ve ilkelerin bilinmesi, iletişim sürecinin verimliliği üzerinde etkilidir. İletişimin özellikle de kişiler arası iletişimin temel özellikleri şu şekilde ifade edilebilir:⁸⁶

⁸⁰ Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 21.

⁸¹ Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 36.

⁸² Veysel Kılıç, *Dilin İşlevleri ve İletişim* (İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2002); Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*; Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*.

⁸³ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 23.

⁸⁴ Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 43, 44.

⁸⁵ Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 23.

⁸⁶ Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 39-46; Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 32-43; Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”; ‘Keşke’siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları.

- İletişim her yerde ve her zaman vardır.
- İletişim kaçınılmazdır.
- İletişim bir süreçtir.
- İletişim tekrarlanamaz ve geri çevrilemez.
- İletişim semboliktir.
- İletişimin hem içerik hem de iletişim boyutu vardır.
- İletişim kişisel olup, bir alıcı fenomenidir.
- İletişim bir sıra takip etmez.
- İletişim karmaşık bir yapıya sahiptir.
- İletişimde mesajlar iki çeşittir.
- İletişimde bulunan taraflar iki tür ilişki içerisindedir.

2.3. Dini İletişim ve Temel İlkeleri

Dinî iletişimin en eski iletişim şekli olduğu söylenebilir. Hatta insanın yaratılışından daha öncelere gittiği de ifade edilebilir. Kurân-ı Kerim’deki şu ayet bu gerçeği göstermektedir: “Rabb’in Adem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ diye onları kendilerine şahit tutmuştu. ‘Evet (buna) şahidiz!’ dediler...”⁸⁷ Bu ayette dikkat çeken husus, dinî iletişimin sadece insanın yaratılmadan önce başlamış olması değil, aynı zamanda iletişim şeklinin tek taraflı olmayıp, çağdaş iletişim sürecinde “geri bildirim” şeklinde adlandırılan hedef kitleden/muhataptan da cevap alınma yolunun tercih edilmesidir. Bununla birlikte, ilk peygamber Hz. Adem (as)’dan son peygamber Hz. Muhammed (sav)’e kadar, bütün peygamberin, Allah (cc) ile gönderildikleri toplumlar arasında bir nev’i dinî iletişimi tesis etmeye gayret ettikleri de tarihî ve dinî bir hakikattir.⁸⁸ Bu süreçte dinî iletişimde ön plana çıkan nebevî metotlardan birisi ise, “Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin”⁸⁹ yaklaşımıdır.⁹⁰

Bu bağlamda geçmişten günümüze dinî iletişim, sorumluluğu ağır bir süreci kapsar. Bu ağırlık, dinî iletişimin etkili bir biçimde yapılmasını gerektirmektedir. Buna göre genelde iletişim özelde etkili ve verimli bir dinî iletişimde dikkat çeken bazı temel ilkeler şu şekilde sıralanabilir:⁹¹

- Kaynak kişi kendini iyi tanımalıdır.
- Hedef kitle/muhatap iyi tanınmalıdır.
- Hedef kitlenin demografik ve psikolojik özelliklerine dikkat edilmelidir.
- Hedef kitleye değer verilmeli ve dikkat edilmelidir.
- Mesaj çok açık, net ve çözüm odaklı olmalıdır.
- İletişim ortamı, fiziki ve sosyal çevre gözardı edilmemelidir.
- Özgüven sağlanmalıdır.
- Heyecan kontrol altına alınmalıdır.
- Korku ve kaygı etkin olmamalıdır.
- Niyet, tutum ve davranışlarda samimi ve içten olunmalıdır.
- Anlatılacak konu çok iyi bilinmelidir. Yeterli bilgi ve beceri sahibi olunmalıdır.
- Dinî motifler yerinde, zamanında ve yeterli bir şekilde kullanılmalıdır.
- Katı ve kalıplaşmış görüş ve fikirleri dayatmak yerine, çeşitli bakış açıları alternatifler olarak sunulmalıdır.
- Otoriter, buyurgan, dikte edici tutum ve davranışlardan kaçınılmalıdır.
- Yumuşak ve zarif olunmalıdır.

⁸⁷ A’râf 7/172.

⁸⁸ Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 101.

⁸⁹ Buhârî, İlim 11; Buhârî, Edeb 80; Müslim, Cihad 6-7.

⁹⁰ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 283.

⁹¹ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 283-329; Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 47-99; 101-214; Ege, “Din Hizmetlerinde İletişim”, 73-76.

- Sevgi, saygı, hoşgörü, paylaşım ve empati merkezli hareket edilmelidir.
- Kolaylık, müjdeleyicilik ve tedricilik ön plana çıkarılmalıdır.
- Sabırlı ve umutlu olunmalıdır.
- Merhamet, şefkat, iyilik ve affedicilik yaklaşımı tercih edilmelidir.
- İtidal/orta yol ve dengeli/ölçülü olma temelli bir yöntem izlenmelidir.
- Zamanında yapılacak geri bildirimlerin, din anlatımının/hizmetlerinin kalitesini olumlu yönde etkileyeceği bilinmelidir.

2.4. Dini İletişim Çeşitleri

İletişimde önemli bir yeri olan dinî iletişimin birçok çeşidi vardır. Bu süreçte öne çıkan iki dinî iletişim çeşidinden sözdedilebilir. Bunlar, sunuş şekli açısından dinî iletişim ve fonksiyonel açıdan dinî iletişimidir.⁹²

2.4.1. Sunuş Şekli Açısından Dinî İletişim

Temel olarak dinî iletişimde: (1) Metinden okuma (konuşmalarda en sık kullanılan geleneksel yöntemdir. Özellikle kendilerinden emin olmayan kişiler daha çok başvurur); (2) Ezbere dayalı (konuşulacak konu veya metin kelime, kelime ezberlenir ve herhangi bir değişiklik yapılmadan konuşma sürdürülür); (3) İrticali (hiç hazırlık yapmadan gerçekleştirilen konuşma anlamına gelmez. İrticali konuşmada, konuşma yapılmadan önce kullanılacak bazı kelime ve cümleler ezberlenebilir, giriş ve sonuç bölümünde neler konuşulacağı daha önceden kararlaştırılabilir); (4) Taslak yoluyla yapılan konuşma (konuşma hazırlanan taslağa uygun ve planlı bir şekilde hazırlık yapılarak gerçekleştirilir) şeklinde dört yöntem vardır ve iletişimde bunlardan herhangi birisi tercih edilebilir.⁹³

2.4.2. Fonksiyonel Açıdan Dinî İletişim

Sunuş şekli açısından olduğu gibi fonksiyonel açıdan da farklı dinî iletişim şekilleri vardır: (1) Bilgi ağırlıklı dinî iletişim (İletişimin tüm çeşitlerinde yer alabilir ve alıcının/hedef kitlenin/muhatabın konuyla ilgili bilgi düzeyinin artması amaçlanır); (2) İkna tarzındaki dinî iletişim (Hedef kitlenin inanç, değer, tutum ve davranışlarını değiştirme hedeflenir. Bu bir planlama çerçevesinde gerçekleştirilir); (3) Motive edici dinî iletişim (İnsanların davranışlarının arka planındaki sebepleri bilip, onları etkileyecek ve hareket geçirecek şekilde bir yaklaşıma sahip olmak) bunlardan en çok tercih edilenlerdir.⁹⁴

Buradan hareketle din anlatımında/eğitiminde/hizmetlerinde etkili ve iyi bir dini iletişim/din dili için (din eğitimcisinin):⁹⁵

- Kendisine ve iletişimde bulunduğu kişilere içten saygı duyması
- Empatik bir anlayış ile yaklaşması
- Etkin dinlemeyi sağlaması
- Metaforik anlatımdan yararlanması
- Konuşmalarının fonksiyonel olması
- Uygun bir biçimde kendini açması
- “Ben Dilini” kullanması
- “Tam ve tek mesaj” yollaması⁹⁶
- Ben dilini kullanarak empatik güvengenlik davranışını göstermesi
- Saygıyı temel alarak saydam davranması ve maske takmaması

⁹² Köylü, *Psiko-Sosyal Açısından Dinî İletişim*, 147, 148

⁹³ Köylü, *Psiko-Sosyal Açısından Dinî İletişim*, 148-153

⁹⁴ Köylü, *Psiko-Sosyal Açısından Dinî İletişim*, 153-214.

⁹⁵ Bk. FulyaYüksel Şahin, “İletişim Becerilerine Genel Bir Bakış”, *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*, (Ankara: Pegem Akademi, 2011), 32, 33.

⁹⁶ “Öyleyse, Rabbinin kitabından sana vahyedileni (insanlara) duyur. O'nun sözlerini değiştirebilecek kimse yoktur. Sen de O'ndan başka sığınacak kimse bulamazsın.” Kehf 18/27.

- Sözel ve sözel olmayan mesajları uyumlu olarak kullanması
- Konuyla ilgili bir plan dahilinde hazırlık yapması

3. GENÇLERLE İLETİŞİM VE DİN ANLATIMINDA KULLANILAN DİN DİLİ İLE İLGİLİ KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Konuyla ilgili yapılan literatür taraması ve doküman incelemesi sonucu ulaştığımız iletişim, gençlerle dini iletişim, etkili iletişim ve din anlatımı/din eğitimi/din hizmetleri⁹⁷ üzerine yapılmış benzer çalışmaların bulguları⁹⁸ çerçevesinde, gençlik döneminde formal (MEB/YÖK/DİB) ve informal (aile/sosyal çevre) alanda öne çıkan iletişim ve din anlatımıyla/eğitimiyle ilgili bazı temel sorunlar ve bunlara yönelik çözüm önerileri şunlardır:

3.1. Sorunlar

- Gençlerle iletişim konusunda din eğitimcilerinin kendini güncellememesi
- DKAB ve İHL/İHO meslek dersleri öğretmenlerinin (günceli takip edememelerinden) derslerde daha çok klasik yöntemleri kullanmaları ve etkili iletişim ortamı oluşturamamaları.
- Cami merkezli din anlatımında etkili din dili becerisinin kazanılamaması.
- Din anlatımında “Ben Dili” yerine “Sen Diline” yer verilerek gençlerin tutum ve davranışlarının yargılanması. Bu süreçte buyurgan/emredici, baskıcı, müstehzi, onur kırıcı, dışlayıcı, ötekileştirici, tehdit edici, korkutucu⁹⁹, pejoratif¹⁰⁰ bir dil kullanılması.
- Din eğitimcilerinin öğrenme-öğretme sürecinde aceleci davranması, gençlerle iletişimde sabırlı olmamaları.
- Din anlatımında din dilinde en etkili hususlardan birisi olan din eğitimcilerinin rol modellik sorunu
- Öğrencilerde din derslerinde kullanılan iletişim dilinin altında not korkusunun, kaygının, endişenin yer alması. Bu konuda eğitime ve derse karşı ön yargının oluşması.
- İHL Arapça derslerinde ders kitaplarında anlatım dilinin yabancı kültür merkezli olması.
- Vaizlerin vaazlarında cemaatiyle aynı dili/ortak dili¹⁰¹ konuşamaması.
- Hafızlık Kur’an kurslarında çocuklarla ve gençlere yönelik kullanılan Kur’an-ı Kerimi ezberleme dilinin etkili olmaması.
- Öğreticilerin, yaz Kur’an kurslarında dersleri çocuklara ve gençlere yönelik cazip hale getirememeleri, derslerde kullandıkları dilin anlaşılabilmesi.
- Derslerde verimliliği artıran ve anlamlı öğrenmeye katkı sağlayan etkili, düşündürücü ve eleştirel bir dil kullanılmaması
- Din görevlilerinin din hizmetlerinde pedagojik dil kullanma sorunu

⁹⁷ Din hizmetlerinde rehberlik ve iletişim ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Doğan & Ege. *Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim*.

⁹⁸ Bk. Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*; Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*; Keyifli, “Cami Merkezli Hizmetlerde Din Dili”, 35-53; Bahçekapılı, “Din Öğretiminde Kullanılacak Dil”, 67-88; Büyüksan, “İletişim/Sosyal Medya ve Halkla İlişkilerde Din Dili”, 111-127; Hökelekli, “Çocuk ve Gençlerle İletişimde Din Dili”, 139-146; Kılavuz, “Yetişkinlik Döneminde Din Eğitimi”, 147-154; Koç, “Gençlerle İletişimde Din Dili: Değerlendirmeler ve Öneriler”, 155-174; Mert, “Çocuk ve Gençlerle İletişimde Din Dili –Yeni Yaklaşımlar ve Öneriler”, 175-193; Ahmet Ali Çanakçı, “Ergenlik/Gençlik Dönemi Din Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, 2. *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu-Din Bilimleri*. Antalya, 2017, 24-50; Ahmet Ali Çanakçı, “Çocukluk Dönemi Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine bir Araştırma”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6 (2018), 51-93; Doğan & Ege, *Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim*; Mustafa Başkan, *Türkiye’de İşitme Engellilerin Din Eğitimi* (Konya: Eğitim Kitabevi, 2019); Kara, Bir İletişim Aracı Olarak Kur’an’da Beden Dili; Gürüz ve Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*; Akpolat, “Peygamberimiz ve Gençlik”, 209-223; Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (SAS) ve Öğretim Metotları*; Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*; Gözütok, *Hz. Peygamberin (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) Hadislerinde Eğitim Metodları (Buhari ve Müslim Örneği)*.

⁹⁹ Bk. Keyifli, “Cami Merkezli Hizmetlerde Din Dili”35-53.

¹⁰⁰ Bk. Mert, “Çocuk ve Gençlerle İletişimde Din Dili –Yeni Yaklaşımlar ve Öneriler”, 175-193;

¹⁰¹ İletişimde ortak dil ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kayaalp, *İletişim ve Dil*, 133-199.

- DKAB derslerinde öğretmenlerin pedagojik dil kullanma sorunu
- Din eğitimcilerinin mesleki dil yeterliliği sorunu
- Bazı din eğitimcilerinin sahip olduğu kültür dilinin işlevsel olmaması.
- Din eğitimcilerinin gençlerin durumuna göre konuşmayı göz ardı etmesi.
- Din eğitimcilerinin iletişim becerilerini geliştirmemeleri.
- Gençlerin, genelde eğitim özelde ise din eğitiminde; gelişim özellikleri (bedensel, cinsel, duygusal, sosyal, ahlaki)¹⁰² ve bireysel farklılıkları hakkında bilgi sahibi olunmaması, dini iletişimde bu sürecin yeteri kadar dikkate alınmaması.
- Dinî inanç gelişimi ve din öğretiminin merkezinde yer alan doğru Allah kavramının anlatımında karşılaşılan bazı güçlükler.
- Gençlerin dinî, ahlaki ve cinsel gelişim ile ilgili büyük bir merakla sorduğu sorular karşısında anne-baba ve din eğitimcilerinin yeterli donanıma ve bu konuda etkin din dili becerisine sahip olamamaları.
- Ailelerin; kullandıkları dilin, çocukların ve gençlerin dinî sosyalleşmesi üzerindeki makro düzeydeki etkisinin farkında olmamaları.
- Din eğitimcileri tarafından duygu ve irade eğitiminde din dilinin etkin kullanılmaması.
- Son yıllarda hızlanan sosyal değişim ve modernleşmeyle beraber, çağın şartlarına göre kendini yenile(ye)meme ile din eğitimcilerinin iletişim aracı olarak kullandıkları din dilinin gençler üzerinde din-ahlâk-değer transferine olumsuz etkisi.
- Gençlerin yaşamlarında, örnek alacağı, öyküneceği, özdeşim kuracağı, davranışlarını ve kullandığı dili içselleştireceği rol model sorunsalı.
- İnternet, TV, çizgi film gibi kitle iletişim araçlarının ve sosyal medyanın bilinçsiz kullanılması sonucu gençler ile ailelerin aynı dili kullanamama problemiyle karşı karşıya kalınması. Gençlerin çevresiyle gündem farklılığının ortaya çıkması.
- DKAB ve İHL/İHO meslek dersleri öğretmenleri ile din görevlilerinin etkili iletişim araçları ve tekniklerinin kullanımına yönelik dini ve pedagojik formasyon eksiklikleri.
- Ailenin, bireylerin özgür iletişim alanını belirleyememesi.
- Öğretilen dini bilgilerin gençlerde içselleştirilememe sorunu.
- Gençlerin çevresinden yeterince ilgi ve takdir gör(e)memesi. Bunun gençlerle iletişimi olumsuz etkilemesi.
- Otoriter, baskıcı aşırı koruyucu ve serbest aile tiplerinin¹⁰³, ebeveyn-sosyal çevre-geçer arasındaki iletişim üzerinde olumsuz etkisi.
- Din eğitimcilerinin alıcıyla/hedef kitleyle etkili iletişim kurmalarına katkı sağlayacak dinî iletişim alanındaki derslerin ilahiyat/İslami İlimler fakültelerindeki zorunlu dersler arasında yer almaması.
- Din eğitimcilerinin sosyal çevreyi, gencin içinde bulunduğu duruma göre şekillendir(e)memesi.
- Gençlerle iletişimde teknolojik gelişmelerin (kitle iletişim araçları, internet, sosyal medya vb.) bazı olumsuz etkileri ve bu uygulamaların din dili formasyonuna olumsuz transferi.
- Duygusal, cinsel, dini ve ahlaki gelişim gibi nedenlerle gençlerin suçluluk/günahkârlık duygusu yaşamaları, öfkeli/stresli olmaları ve bu durumda aile ve din eğitimcilerinin, aile içi/sınıf içi sağlıklı iletişim konusunda çaresiz kalması
- Cami ve yaz Kur'an kurlarında din görevlileri, okullarda DKAB ve İHL/İHO melek dersleri öğretmenleri tarafından gençlerde kimlik ve benlik bunalımının/çatışmasının yaşanmasının önüne geçecek pedagojik din dili yaklaşımının üretilmemesi.

¹⁰² Bk. Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*.

¹⁰³ Bk. Selahattin Avaroğlu, "Aile İçi İlişkiler ve İletişim", *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim* (Ankara: Pegem Akademi, 2011), 263-268.

- Engelli gençlere verilen din eğitiminde¹⁰⁴ görev alan eğitimcilerin mesleki, kültürel, pedagojik ve dil/üslup açısından yeterli olmaması.
- Diyanet İşleri Başkanlığı-Sağlık Bakanlığı arasında yapılan protokol kapsamında “Sağlık Kuruluşlarında Manevi Destek Hizmetleri”nde uygulanan manevi destek programı ile Diyanet İşleri Başkanlığı-Gençlik ve Spor Bakanlığı arasında imzalanan protokol kapsamında kredi ve yurtlar kurumuna bağlı yurtlarda yürütülen manevi rehberlik hizmetlerinde görev alan manevi danışmanların¹⁰⁵ (manevi destek uzmanı/manevi rehber) mesleki, pedagojik, PDR¹⁰⁶ formasyonuna yönelik eğitim sorunsalı.
- Gençlik dönemi dini iletişim ve din anlatımında/eğitiminde/hizmetlerinde din dili üzerine sorun ve çözüm önerileri odaklı interdisipliner alan araştırmalarının (kesitsel-boylamsal-deneysel) yeterli düzeyde olmaması.

3.2. Çözüm Önerileri

- Din eğitimcilerinin (kaynak) bilimsel ve teknolojik gelişmeleri takip etmeleri, çağın yeniliklerini (mesaj) öğrenme-öğretme sürecinde (ortam) pratiğe dönüştürme becerisine sahip olmaları, gençlerle (alıcı) aynı dili konuşmaları (kanal) ve bunu yapanların kurumlarınca ödüllendirilmesi (geribildirim) sağlanmalıdır.
- DKAB ve İHL/İHO meslek dersleri öğretmenleri, derslerde daha çok klasik yöntemlerin yanında öğretim teknolojileri¹⁰⁷ ve çağdaş yöntem-tekniklerle¹⁰⁸ etkili iletişim ortamını oluşturmalı, öğrencileri düşündürmeli, yaşayarak öğrenmelerinin önündeki engelleri azaltmalıdır.
- Din görevlileri, vaaz ve hutbelerde¹⁰⁹ kullandıkları din dilini, farklı çağdaş iletişim araçları, etkili iletişim/konuşma¹¹⁰ ile yöntem ve tekniklere yönelik eğitimcilerin eğitimi seminerleri ile geliştirilmelidir.
- Din eğitimcileri, sen dili yerine ben dili temelli sevgi, saygı¹¹¹, hoşgörü, paylaşım, empati¹¹² ve kuşatıcı merkezli bir dil kullanılmalı ve bu konuda hizmet içi seminerleri ile eğitimciler desteklenmelidir. Bu süreçte başarılı olanlar ise taltif edilmelidir.

¹⁰⁴ Bk. Mustafa, Başkonak, “Engelli Bireylerin Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik”, *Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik Sempozyumu*, ed. Mehmet Bahçekapılı vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-1, 2017), 301-307.; Mustafa Başkonak, “Görme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, *Özel Eğitimde Din Eğitimi El Kitabı*, ed. Saadetin Özdemir & Mustafa Başkonak (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 170-186.

¹⁰⁵ Manevi danışmanlık ve rehberlik ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Nurullah Altaş & Mustafa Köylü (ed). *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri* (İstanbul: DEM Yayınları, 2017); Mustafa Koç, Manevî – (Psikolojik) Danışmanlık Müslüman-Türk Diasporası Örneği (Bursa: Emin Yayınları, 2. Baskı, 2016); Asude Coşkunsever, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik* (İstanbul: DEM Yayınları, 2018); Turgay Şirin, *Dini Danışma ve Rehberlik İhsan Modeli & Manevi Danışmanlık* (İstanbul: Mim Akademi Yayınları, 2014);

¹⁰⁶ Bk. Koç, “Gençlerle İletişimde Din Dili: Değerlendirmeler ve Öneriler”, 155-174.

¹⁰⁷ Bk. Mehmet Korkmaz, *Din Öğretimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme* (Kayseri, Kimlik Yayınları, 2017); Adem Güneş, *Din Öğretimi Materyalleri* (İstanbul: DEM, 2017); Halil İbrahim Şenavcu, “Farklı Dinleri Öğrenmenin Katkıları Üzerine Değerlendirmeler”, *Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Sempozyumu*, ed. Ender Eyuboğlu ve Sami Baskın (y.y.: Saybilder Yayıncılık, 2018), 1060, 1061.

¹⁰⁸ Din öğretim yöntem ve teknikleri için bk. Mustafa Öcal, *Din kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Öğretim Yöntemleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015); Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler* (Ankara: Nobel Yayınları, 2016); Süleyman Akyürek, *Din Öğretimi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2017); Suat Cebeci, Ebsad, “Din Öğretimi Yöntemleri” (Erişim 15 Ekim 2019).

¹⁰⁹ Bk. Abdurrahman Çetin, *Hitabet ve İrşad -Din Hizmetlerinde İletişim ve Güzel Konuşma-* (Bursa: Emin Yayınları, 2012).

¹¹⁰ “...Onların içlerine işleyecek güzel söz söyle.” Nisâ 4/63.

“Dilimin düğümünü çöz ki, söyleyeceklerimi anlayabilsinler.” Tâhâ 20/27.

“Güzel sözde büyüleyici bir güç vardır.” Buhârî Tıp 51; Müslim, Cuma 47; Ebû Dâvûd, Edeb 86, 87; Tirmizî, Birr 79.

“Güzel söz sadakadır.” Buhârî, Edeb 34, Cihad 128; Müslim, Zekât 56.

¹¹¹ Bk. İsrâ 17/23.

- Din eğitimcileri, gençlerle iletişimde¹¹³ onları dikkate almalı, onları sonuna kadar dinlemeli ve onlara rehberlik etmelidir. Bu süreçte rehberlik hizmetleri¹¹⁴ işlevsel hale getirilmelidir. Gerekli durumlarda okullarda rehberlik servinden destek alınmalıdır. Bu durum, gençlerin kendilerini değerli hissetmelerini sağlayarak, eğitimcilerle iletişimin önündeki engelleri kaldırabilir.
- Din eğitimcilerinin, söz ve davranış uyumu, çağın şartlarına göre kendini donanımlı hale getirme, jest, mimik, diksiyon ve buna yönelik etkili iletişimi becerisi ile gençlerin rol modeli haline gelmeleri sağlanmalıdır.
- DKAB ve İHL/İHO meslek derslerinde öğretmenler, önce öğrenciyi ve dersi sevmeli sonra öğrenciyeye hoşgörü, samimiyet (içtenlik)¹¹⁵ merkezli yaklaşmalı ve öğrencide de öğretmene ve derse karşı herhangi bir ön yargı, korku oluşturulmamalıdır.
- Etkili bir Arapça eğitimi için, İHL/İHO meslek dersleri öğretmenleri derslerde yabancı kaynaklı değil yerel kültür merkezli zengin güncel örnekli bir dil kullanılmalıdır. Bu çerçevede MEB/Din Öğretimi Genel Müdürlüğü tarafından ders kitapları güncellenmelidir.
- Vaizlere hizmet içi eğitim seminerleri ile pedagojik formasyon eğitimi, modern vaaz ve hitabet teknikleri¹¹⁶, etkili iletişim, aktüel dil kullanımı gibi iletişimde önemli fonksiyona sahip yaklaşımlar uygulamalı olarak anlatılarak etkili vaaz paradigmaları oluşturulmalıdır.
- Öğreticiler, hafızlık eğitiminde hafıza ve hızlı ezberleme/anlama tekniklerine yer vermelidir. Başarılı olan öğrenci ve öğreticiler il/ilçe müftülüklerince ödüllendirilmelidir.
- Öğreticiler yaz Kur'an kurslarında salt ezberci/sözel öğrenme merkezli bir dil yerine masal, hikâye, kıssa ve güncel hayattan örnekleri ihtiva eden mukayese merkezli bir dil anlatımını tercih ederek, kursları cazibe merkezi haline getirmelidir.
- DKAB ve İHL/İHO meslek dersleri öğretmenleri derslerde, pedagojik bir yaklaşım olan eleştirel yaklaşım dilini etkin kullanarak, öğrencilerde olaylarla ilgili düşünme, yorumlama, değerlendirme, eleştirel bakabilme becerilerini geliştirmelidir.
- Din görevlileri, gerek vaazlarda, gerek hutbelerde kaynak merkezli değil alıcı/cami cemaati merkezli bir yaklaşımla, empati, hoşgörü, kolaylaştırıp zorlaştırmama¹¹⁷ ve iyiliği anlatıp kötülükten uzaklaştırma¹¹⁸ temelli psiko-sosyo-pedagojik bir dil kullanarak yaygın din eğitimin niteliğinin artmasına katkı sağlamalıdır.

¹¹² Hz. Peygamber (sav)'in: “Sizden biriniz kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe gerçek manada iman etmiş olmaz” Buhârî, İman 7; Müslim, İman 71-72; Tirmizî, Kıyâme 59

¹¹³ “Gençlere hayırla muamele etmenizi tavsiye ediyorum. Çünkü onların kalpleri çok hassastır. Allah beni müsamahakâr Tevhid diniyle gönderdi. Yaşlılar bana karşı çıkarken, gençler beni destekledi.” Buhârî, Ezan 36; Tirmizi, Zühd 53.

¹¹⁴ Eğitimde rehberlik hizmetleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Binnur Yeşilyaprak, 21. Yüzyılda Eğitimde Rehberlik Hizmetleri (Ankara: Nobel Yayınları, 2016).

¹¹⁵ “Ben sizden bir ücret beklemiyorum, benim ücretim âlemlerin rabbi Allah’a aittir.” En’âm 6/90; Yunus 10/72; Hûd 11/51; Yusuf 12/104; Furkan 25/57; Şuarâ 26/109, 127, 145, 164, 180; Sebe 34/47; Sâd 38/86. “Allah yoluna çağırın, makbul ve güzel işler işleyen ve ‘Ben Müslümanlardanım’ diyen kimseden daha güzel söz söyleyen kim olabilir?” Fussilet 41/33.

“...Ben olduğundan başka görünenlerden, sahip olmadığı şeyleri iddia edenlerden değilim.” Sâd 38/86.

“De ki: Ey Rabbim, (girişeceğim her işe) doğruluk ve içtenlik üzere girmemi; (bırakacağım her işten de) doğruluk ve içtenlik göstererek çıkmamı sağla ve bana katından destekleyici bir güç, bir tutamak bahşet.” İsrâ 17/80.

¹¹⁶ Bk. Çetin, Hitabet ve İrsad -Din Hizmetlerinde İletişim ve Güzel Konuşma, 43-72.

¹¹⁷ “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.” Buhârî, İlim, 11; Edeb, 80; Cihâd, 164; Müslim, Cihâd, 6, 7.

Allah, insanlara kolaylık dilemekte güçlük/zorluk dilememektedir. Bk. Bakara 2/185.

“Rabbim! Yüreğime genişlik ver, işimi kolaylaştır, dilimin düğümünü çöz ki söyleyeceklerimi iyice anlayabilsinler.” Tâhâ 20/25-28.

¹¹⁸ “Sizden, hayra çağırın, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.” Âli-İmran 3/104.

- Öğretmenler, ders işleniş ilkeleri ve basamaklarına göre hareket etmeli, dikkat çekme, hedeften haberdar etme, güdüleme gibi ders işleniş basamaklarına ve yöntem-tekniklerine uygun bir yaklaşımla iletişimin temellerini oluşturan sevgi¹¹⁹, saygı, hoşgörü, güven¹²⁰ ve ilgi merkezli bir dil kullanılmalıdır.
- Din dersi öğretmenlerinin mesleki yeterlik sorununa hizmet içi eğitim ve dönemsel yerel aktif uygulamalarla çözüm üretilmeli ve alanında uzman, mesleki terminolojiye hâkim bir dil ile öğrenciye örnek¹²¹ olmaları sağlanmalıdır.
- Gerek örgün gerekse yaygın din eğitiminde etkili olan din eğitimcilerinin alıcısındaki etkinliği, büyük oranda kullandığı dil ve üsluba bağlıdır. Bu dil ve üslup, gücünün önemli bir kısmını eğitimcinin sahip olduğu kültürel birikim ile alıcıya/hedef kitleye anlattığı dilden alır. Bu yüzden kültürel dil geliştirilmelidir.
- Din eğitimcisi, hem okullarda hem de camilerde nerede ne konuşacağını bilmeli, vereceği örneklerin aktüel olmasına özen göstermeli ve bu yönde kullandığı dil ile bunları yapılandırarak din eğitimine motivasyon ve ivme kazandırmalıdır.
- Din eğitimcileri, etkili iletişim becerileri için bir üst eğitim (lisans, y. lisans ve doktora) yapmalı ve bu konuda gerekli seminerlere katılmalıdır. Bu beceriler ve kazanacakları yetkinlik ile sevgi merkezli, ilgi, merhamet/şefkat¹²² temelli, psiko-pedagojik bir dil kullanılmalıdır.
- Gençlerle iletişimde ve onlara yönelik din anlatımında, gençlerin gelişim özellikleri, ön bilgileri ve ilgi alanları gençlerle etkili iletişimde büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla informal ve formal eğitim (aile-sosyal çevre ve örgün-yaygın eğitim) kurumları tarafından gençlere verilecek geliştirilebilir, sürdürülebilir, sağlıklı bir iletişim ile din dili için bütün bu özellikler ve onların durumlarına göre anlayacağı¹²³ bir dil/üslup dikkate alınmalıdır/önemsenmelidir.
- Eğitimciler ve anne-babalar, Allah kavramının doğru¹²⁴ anlatımının önündeki engelleri araştırarak tespit etmeli, bu kavramı gençlerin ihtiyaç, beklenti ve sosyal çevresini de dikkate alarak, onlara uygun güncel bir dil ile anlatmalıdır.

¹¹⁹ “Müminler birbirlerini sevmeye, birbirlerine acımada ve birbirlerine şefkat göstermede bir vücut gibidirler. O vücudun herhangi bir organı rahatsızlandığında diğer organlar da uykusuzluk ve rahatsızlık gibi nedenlerle etkilenir ve hastalanırlar.” Buhârî, Edeb 27; Müslim, Birr 66.

¹²⁰ Hz. Peygamber (sav)’e peygamberlik görevi verildiği zaman bunu açıklamak ve insanları uyarmak için onları Safa Tepesine topladığında: “Ne dersiniz, şu dağın eteklerinden süvarilerin size baskın yapmak üzere geleceğini haber versen bana inanır mısınız?” demesi üzerine, onların cevap olarak: “Hiç yalan söylediğini görmedik” demeleri. Müslim, İman 355.

“Ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim.” Şuarâ 26/107.

“Size Rabbimin mesajlarını duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm.” A’raf 7/68; Şuarâ 26/143, 162, 178; Neml 27/39;

¹²¹ “Andolsun, sizin için, Allah’ı ve ahiret gününü umanlar ve Allah’ı çokça zikredenler için Allah’ın Resulünde güzel bir örnek vardır.” Ahzab 33/21.

¹²² “Andolsun size kendi içinizden öyle bir peygamber geldi ki, sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir, üstünüze titrer, inananlara karşı gayet merhametli ve şefkatlidir.” Tevbe 9/128.

“Merhamet etmeyene merhamet olunmaz.” Buhârî, Edeb 18, 27; Müslim, Fedâil 65.

“İnsanlara merhamet etmeyene Allah rahmet etmez.” Buhârî, Tevhid 2; Müslim, Fedâil 66.

¹²³ “Bir topluluğa akıllarının kavrayamayacağı bir söz söylersen, o söz onlardan bir kısmı için fitne olur.” Müslim, Mukaddime 5; Ebû Dâvûd, Sünnet 3.

“Herkes kendi yapısına (şâkile) göre davranır.” İsrâ 17/84.

“Herkes yaratılışına uygun şeyler kolaylaştırılmıştır.” Müslim, Kader 9.

“İnsanlara akıllarının alacağı (anlayacağı) şekilde konuşunuz” (Ebû Dâvud, Edeb 23).

“İnsanlara kavrayabilecekleri şekilde anlatın, Allah ve Resulünün yalancı çıkarılmasını ister misiniz?” (Buhârî, İlim 49).

¹²⁴ Bk. Kehf 18/1-2; Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım?* (İstanbul: Timaş Yayıncılık, 2013). Ayrıca farklı dinlerin aile bağlamında gençlere yönelik tanrı/ilâh tasavvuru, ahlaki yaklaşım ve çevre duyarlılığı ile ilgili dini yaklaşımları (din dili) ile ilgili bilgi için bkz. Halil İbrahim Şenavcu, “Semâvî Dinlerin Kutsal Kitaplarında Çevreyi Korumaya Dair Emir ve Tavsiyeler”, *International Symposium on Environment and Morality*. Antalya:

- Gençlerle etkili iletişim ve onlara yönelik uygun din dili için, anne-baba ve din eğitimcileri, çocukluk döneminde merak edilen ve ilgi duyulan dinî, ahlaki ve cinsel konular ile ilgili sorulan sorularda, kısa, anlaşılır ve ikna edici bir dil kullanılmalıdır.
- Gençlerin dinî sosyalleşmesinde, aile, sosyal çevre/medya ve arkadaş grubunun tutum ve davranışlarını öykünmesi ve onlarla özdeşim kurması önemlidir. Bu süreçte, onlarla etkili iletişim ve din dili önemli bir fonksiyona sahiptir. Bu sebeple aile ve din eğitimcileri, gençleri yönlendirmede etkili iletişim ve din diline önem vermeli ve onlarla aynı dili konuşmalıdır.
- Dini iletişim becerilerinin tesisinde duygu ve irade eğitimi çok önemlidir. Bu süreçte anne-baba ve din eğitimcileri, gençlerin duygu ve irade eğitimi–gelişimi için kullanacakları psiko-pedagojik bir din dili ile bu süreci desteklemelidir.
- Günümüzde hızlı bir sosyal değişim ve modernleşmeyle birlikte çağın şartlarına göre kendini yenile(ye)meyen din eğitimcileri, kullandıkları din dilinde iletişim aracı olarak empati temelli¹²⁵, psiko-sosyo-pedagojik bir yaklaşım ile gençleri anlamaya gayret etmeli, rencide edici ifadelerden kaçınmalı ve oluşturulacak sağlıklı iletişim ile gençlere manevi kazanım sağlamalıdır.
- Din eğitimcileri ve anne-babalar, doğru bir din eğitimi ve din dili uygulama örnekliliği için, öncelikle etkili bir dil ile söz-davranış uyumu¹²⁶ bütünlüğü içerisinde hareket ederek örnek olmalıdır.
- İnternet, sosyal medya, TV gibi kitle iletişim araçlarının bilinçsiz kullanılmasının en aza indirgenmesi için aileler ve din eğitimcileri, güncel teknolojik gelişmeleri takip ederek gençlerle aynı dili konuşmalı, aynı gündemi paylaşmalı ve onları kitle iletişim araçlarının doğru kullanımı konusunda yönlendirmelidir. Gerekirse bu konuda uzman desteği almalıdır.
- DKAB öğretmenleri ve İHL/İHO meslek dersleri öğretmenleri ile özellikle din görevlilerinin, etkili iletişim araçları ve tekniklerinin kullanımına yönelik dini ve pedagojik formasyon eksiklikleri dikkate alınarak MEB ve DİB tarafından problem-ihtiyaç-beklenti odaklı bir düzenleme yapılmalıdır.
- Anne-babalar, çocuğun özgür iletişim alanının belirlenmesinde kontrolsüz hareket etmemeli, bu süreçte dengeli ve ölçülü bir yaklaşım sergilemelidir. Bunun için örnek, özendirici, müjdeleyici, empati, hikmet¹²⁷ merkezli ve ikna edici bir dil kullanılmalıdır.
- . Dini bilgiler gençlere güzel bir üslup¹²⁸ ve etkili bir din dili ile hikmet merkezli nebevi bir yaklaşımla anlatılmalıdır.
- Gençlerin aile ile birlikte özellikle sosyal çevreden/medyadan değer/ilgi görmesi ve takdir edilmesi çok önemlidir. Bu durum gençlerle iletişimde oldukça etkilidir. Gençlerin ön plana çıkan özellikleri (ilgi, yetenek vb.) tespit edilip desteklenmeli ve gençlerle ortak bir dil düzleminde iletişime geçilmelidir.
- Ailelerce, Kur'an ve sünnet merkezli dengeli aile tipi örneği benimsenmeli, bu süreçte Hz. Peygamber (sav)'in itidal¹²⁹ yöntemi, aile içi ilişkiler ve iletişimde¹³⁰ öncelenmelidir.

Sakarya Üniversite Yayınları, 2016, 228-237; Halil İbrahim Şenavcu, "Japon Dinî Bayramlarının Genel Özellikleri ve Sosyal Hayattaki Yeri". *Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*. 2 (2016), 41-56.

¹²⁵ Bk. Maide 5/48; Nahl 16/93; Yunus 10/99; İsrâ 17/84.

¹²⁶ "Siz kendinizi unutarak diğer insanlara erdemli olmayı mı öğütüyorsunuz, hem de ilahi kelâmı okuyup durduğunuz halde? Siz hiç aklınızı kullanmaz mısınız." Bakara 2/44.

"...Yapmayacağınız şeyi niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyi söylemek, Allah katında en sevilmeyen bir şeydir." Saff 61/2-3.

¹²⁷ "Rabbînin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış." (Nahl, 16/125)

¹²⁸ "İyilikle kötülük bir olmaz, (sen kötülüğü) en güzel olan şeyle sav. O zaman bakarsın ki seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dost oluvermiştir." Fussilet 41/34.

¹²⁹ "İşlerin en hayırlısı orta olanıdır." Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Daru'l-Kıble, 2006) 19/348 (No. 36276); Ebu Bekir, Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Mekke: Mektebetü Dâru'l-Bâz, 1994), 3/273 (No. 5897).

- Din eğitimcilerinin alıcısıyla/hedef kitleyle etkili iletişim kurmalarına katkı sağlayacak dersler (etkili dini iletişim teknikleri, gelişim basamaklarına göre din eğitiminde/anlatımında din dili vb.), ilahiyat/İslami ilimler fakültelerindeki zorunlu dersler arasında yer almalıdır.
- Din eğitimcileri, sosyal çevreyi gencin içinde bulunduğu duruma göre şekillendirmeye çalışmalıdır. Gençlerle sağlıklı iletişimin artmasına katkı sağlayacak faaliyetlere öncelik verilmelidir. Bu bağlamda gençlerin yetenek ve ilgilerini dikkate alarak örgün ve yaygın din eğitimde (DKAB dersleri, İHL/İHO meslek dersleri, yaz Kur'an kursları, cami vb.) etkili iletişimi artıracak gerekli sosyo-kültürel ve sportif etkinliklere yer verilmelidir.
- Teknolojik gelişmelerin (kitle iletişim araçları, internet, sosyal medya vb.) olumsuz etkilerini (davranış, dil, iletişim vb.) en aza indirmek amacıyla ile gençlerin iletişim araçlarını doğru ve güvenli bir şekilde yeteri kadar kullanması sağlanmalıdır. Bu konuda ihtiyaç halinde alan uzmanlarından yardım alınmalı ve gençler bilinçlendirilmelidir.
- Aileler ve din eğitimcileri; duygusal, cinsel, dini ve ahlaki gelişim özelliklerindeki değişimden dolayı zaman zaman gençlerin suçluluk, günahkârlık duygusu ve çatışma yaşamalarını, öfkeli/stresli olmalarını hoşgörmeli, onları anlamaya çalışmalı, bu durumun geçici olduğunu bilmelidir. Din/ahlak/değer eğitiminde de bunların farkında olarak terapötik¹³¹ yaklaşım geliştirmelidir. Geleneksel, basmakalıp yöntemlerden ve ötekileştirici, buyurgan, pejoratif,¹³² baskıcı, müstehzi, sınırlayıcı, dışlayıcı, bıktırıcı,¹³³ kaba¹³⁴ üsluptan uzaklaşmalıdır.
- Cami ve yaz Kur'an kurslarında din görevlileri ve okullarda DKAB ve İHL/İHO meslek dersleri öğretmenleri tarafından, pedagojik din dili temelli bir iletişim ile gençlerin dini, ahlaki, sosyal ve duygusal gelişiminin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi sağlanmalıdır. Gençlere verilecek sorumluluk bilinci ile onların kimlik/benlik gelişim süreci desteklenmelidir.
- Engelli gençlere verilen din eğitiminde¹³⁵ görev alan eğitimcilerin, yetkili kurumlarca (MEB/YÖK/DİB) disiplinler arası bir koordinasyon içerisinde pedagojik yeterlik alanları (öğretim teknolojileri, öğretim ilke ve yöntemleri, öğrenme psikolojisi, etkili iletişim, din eğitiminde kullanılacak dil vb.) güçlendirilmelidir.
- Diyanet İşleri Başkanlığı-Sağlık Bakanlığı arasında yapılan protokol kapsamında uygulanan "Sağlık Kuruluşlarında Manevi Destek Hizmetleri" ile Diyanet İşleri Başkanlığı-Gençlik ve Spor Bakanlığı arasında imzalanan protokol kapsamında kredi ve yurtlar kurumuna bağlı yurtlarda yürütülen manevi rehberlik hizmetlerinde görev alan manevi danışmanların (manevi destek uzmanı/manevi rehber) dini, ahlaki, psikolojik vb. yaklaşım ve dil probleminin en aza indirgenmesi için çok yönlü eğitimcilerin eğitimi seminerleri çeşitlendirilmeli ve zenginleştirilmelidir.
- Gençlik dönemi, etkili iletişim, dini iletişim ve din anlatımında/eğitiminde/hizmetlerinde din dili¹³⁶ üzerine sorun ve çözüm önerisi odaklı güncel araştırmalar, interdisiplinler bir

¹³⁰ Aile içi ilişkiler, iletişim ve eğitim ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Cüceloğlu, 'Keşke'siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları, 170-179; Avşaroğlu, "Aile İçi İlişkiler ve İletişim", 250-272; Özkan, *NLP Teknikleriyle Aile İçi İletişim*; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, 95-136, Mehmet Emin Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi* (İstanbul: Beyza Kitap, 2013).

¹³¹ Bk. Koç, "Gençlerle İletişimde Din Dili: Değerlendirmeler ve Öneriler", 155-174.

¹³² Bk. Mert, Çocuk ve Gençlerle İletişimde Din Dili –Yeni Yaklaşımlar ve Öneriler, *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*, 175-193;

¹³³ Abdullah b. Mesud, kendisine her gün ders vermesini isteyenlere şöyle demiştir: "Ben size usanç vermek istemiyorum. Nitekim Hz. Peygamber de vaaz ve nasihat hususunda bize bıkkınlık gelmesini diye, halimize bakıp ona göre uygun gün kollardı." Buhârî, İlim 12.

¹³⁴ "Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi." Âl-i İmrân, 3/159.

¹³⁵ Engelli bireylere verilen din eğitimi ile ilgili bilgi için bk. Mustafa Başkonak, "İşitme Engelli Bireylerde Din Eğitimi", *Özel Eğitimde Din Eğitimi El Kitabı*, ed. Saadetin Özdemir & Mustafa Başkonak (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 206-235.

¹³⁶ Din hizmetlerinde etkili iletişim ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Çetin, *Hitabet ve İrşad -Din Hizmetlerinde İletişim ve Güzel Konuşma-*; İsmail Lütfi Çakan, *Dinî Hitabet Çeşitleri, İlkeleri, Örnekleri* .

anlayış içerisinde yapılmalı, bu yöndeki uygulamalı (kesitsel-boylamsal-deneysel) çalışmalar ile literatüre ve alandaki boşluğun doldurulmasına katkı sağlanmalıdır.

SONUÇ

Yaygın din eğitiminde halkı, örgün din eğitiminde öğrencileri dini konularda aydınlatma, doğru şekilde bilgilendirerek yönlendirme görevini yerine getiren DİB (din görevlileri), MEB (DKAB ve İHL/İHO meslek dersleri öğretmenleri), YÖK/ilahiyat/İslami İlimler fakültelerine (öğretim elemanları) ve informal eğitimde ailelere büyük görevler düşmektedir. Ayrıca bu durum genel olarak, özellikle bu işin merkezinde olan ve dini temsil etme konumundaki din eğitimcilerinin en başta gelen sorumluluklarıdır. Yapılan araştırmalar ise örgün ve yaygın eğitimde din eğitimcilerinin zaman zaman bu sorumluluklarını yerine getirirken genelde halkla özelde gençlerle etkili iletişim kuramama, aynı din dilini konuşamama, çağın gerisinde kalma, kendisini yenileyememe (mesleki, pedagojik, andragojik, sosyal, kültürel) sorunlarıyla karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir.

Bu durum, günümüzde din anlatımında çok etkin ve önemli bir yere sahip olan başta din eğitimcilerinin ve ailelerin yeterliğini ve onların hedef kitleye/gençlere yönelik bu süreçte kullandıkları iletişim ve din dili becerilerinin niteliğini ön plana çıkarmaktadır. O halde, hayatî öneme sahip olan gençlik-iletişim-din dili alanının geliştirilmesi yönünde de bir takım araştırma, inceleme, çalışma ve yeni dönüşümlerin yapılması gerekmektedir. Bir başka ifade ile gençlerle iletişim ve din anlatımında din dili alanında beklenti, ihtiyaç ve sorunlardan hareketle yeni yaklaşımların (pedagojik ve andragojik), yapılacak bilimsel çalışmalarla yerinde tespit edilip, bunların çeşitli bilimsel çalışmalar (teorik ve uygulamalı kesitsel, boylamsal, deneysel çalışmalar) ve ilmi toplantılarda (kongre, sempozyum, workshop/çalıştay vb.) tartışılması ve müzakere edilmesi önem arz etmektedir. Bunun sonucunda, tespit edilen sorunların çözümünde etkili olacak öneriler ile; hem beklenti ve ihtiyaçların karşılanması hem de problemlerin en aza indirgenmesiyle gençlerle iletişim ve din anlatımında din dili konusundaki engellerin azaltılması/ortadan kaldırılması ve bu yönde hedeflenen yeni yaklaşımlara/modellere ulaşılması sağlanabilir. Ayrıca gençlerle iletişim ve din anlatımında kullanılacak dile yeni bir boyut kazandırarak, kaynak merkezli dini iletişimden ziyade, alıcı/hedef kitle, modern iletişim araçları, yöntem ve teknik merkezli, sevgi, saygı, hoşgörü, paylaşım, kolaylaştırıcı, müjdeleyici, empatik ve terapötik temelli psiko-sosyo-pedagojik yaklaşıma sahip bir din dili paradigmasının geliştirilmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Acuner, H. Yusuf. “Din Eğitimi Açısından 14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlaki Yargı Gelişimi (Samsun İl Örneği)”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18-19 (2005), 265-297.
- Ağırman Mustafa. *Peygamber ve Gençler*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2007.
- Akpolat, Sabri. Peygamberimiz ve Gençlik, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2007), 209-223.
- Akyürek, Süleyman. *Din Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayınları, 6. Baskı, 2017.
- Altaş, Nurullah & Köylü, Mustafa (ed). *Dinî Danışmanlık ve Din Hizmetleri*. İstanbul: DEM Yayınları, 2017.
- Apak, Adem. *Hız. Peygamber'in (sav) Etrafındaki Çocuklar ve Gençler*. İstanbul: BİHMED, 2009.
- Apak, Adem. *İslâm'ın Örnek Şahsiyetleri Ashâb-ı Kiram*. İstanbul, Ensar Neşriyat, 2013.
- Avşaroğlu, Selahattin. “Aile İçi İlişkiler ve İletişim”. *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*. 250-272. Ankara: Pegem Akademi, 3. Baskı, 2011.

- Ay, Mehmet Emin, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi* (İstanbul: Beyza Kitap, 7. Baskı, 2013).
- Ay, Mehmet Emin. *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?*. İstanbul: Timaş Yayıncılık, 30. Baskı, 2013.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Din Öğretiminde Yöntemler*. Ankara: Nobel Yayınları, 10. Baskı, 2016.
- Bahçekapılı, Mehmet. “Din Öğretiminde Kullanılacak Dil”. *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*. ed. Mehmet Bayyigit vd. 67-88. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018.
- Bahçekapılı, Mehmet. “Din ve Ahlak Eğitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 9/22 (2011), 7-42.
- Bahçekapılı, Mehmet. *Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri İmkânlar, Fırsatlar, Aktörler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: İlke Yayınları, 2013.
- Balcı, Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, İlke ve Teknikler*. Ankara: Pegem Akademi, 11. Baskı, 2015.
- Başkonak, Mustafa. “Engelli Bireylerin Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik”, *Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik Sempozyumu*. ed. Mehmet Bahçekapılı vd. 301-307. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-1, 2017.
- Başkonak, Mustafa. “Görme Engelli, Bireylerde Din Eğitimi”. *Özel eğitimde Din Eğitimi El Kitabı*. ed. Saadettin Özdemir & Mustafa Başkonak. 170-187. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Başkonak, Mustafa. “İşitme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”. *Özel eğitimde Din Eğitimi El Kitabı*. ed. Saadettin Özdemir & Mustafa Başkonak. 206-236. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Başkonak, Mustafa. *Türkiye’de İşitme Engellilerin Din Eğitimi*. Konya: Eğitim Kitabevi, 2019.
- Beyhakî, Ebu Bekir, Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü’l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Mekke: Mektebetü Dâru’l-Bâz, 1994.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu’l-Buhârî*. Kahire: Mektebetü’r-Rihâb, 2007.
- Bayyigit, Mehmet. *Gençlik ve Din*. Konya: Yediveren Kitap, 2. Baskı, 2011.
- Berg, Bruce L. & Lune, Howard. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, çev. Hasan Aydın. Ankara: Eğitim Yayınevi, 2015.
- Bilecik, Sümeyra. “Dini Metinlerin Sunumunda Din Dili”. *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*. ed. Mehmet Bayyigit vd. 89-100. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018.
- Büyükaslan, Ali. “İletişim/Sosyal Medya ve Halkla İlişkilerde Din Dili”, *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*, ed. Mehmet Bayyigit vd. 111-127. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018.
- Cebeci, Suat, Ebsad. “Din Öğretimi Yöntemleri”. Erişim 15 Ekim 2019. http://www.ebsad.org/img/20140407__6321527362.pdf
- Cebeci, Suat. *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Creswell, John W.. *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, çev. ed. Selçuk Beşir Demir. Ankara: Eğiten Kitap, 2016.
- Coşkunsever Asude. *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. İstanbul: DEM Yayınları, 2018.
- Cüceloğlu, Doğan. *‘Keşke’siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 6. Basım, 2002.

- Cüceloğlu, Doğan. *Yeniden İnsan İnsana*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Dinî Hitabet Çeşitleri, İlkeleri, Örnekleri*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, İstanbul: 2010.
- Çanakcı, Ahmet Ali. “Çocukluk Dönemi Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine bir Araştırma”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6 (2018), 51-93.
- Çanakcı, Ahmet Ali. “Din Eğitiminde Motivasyon-Verimlilik Sorunu ve Çözüm Önerileri: Kur’an Kursları Örneği”, *Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik*, ed. Mehmet Bahçekapılı vd. 31-97. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları / Eğitim-1, 2017.
- Çanakcı, Ahmet Ali. “Ergenlik/Gençlik Dönemi Din Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”. 2. *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu-Din Bilimleri*. 24-50. Antalya, 2017.
- Çanakcı, Ahmet Ali. “Öğretmenlerde Din Görevlisi Algısı”, *Current Debates on Social Sciences*. 13-25. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2018.
- Çanakcı, Ahmet Ali. *Yaygın Din Eğitiminde Din Görevlilerinin Rolü*. Bursa: Emin Yayınları, 2014.
- Çelikel, Bülent. “Din Hizmetlerinde Din Dili”. *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*. ed. Mehmet Bayyığıt vd. 55-62. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018.
- Çetin, Abdurrahman. *Hitabet ve İrşad -Din Hizmetlerinde İletişim ve Güzel Konuşma-*. Bursa: Emin Yayınları, 4. Baskı, 2012.
- Demet Gürüz & Temel Eğinli, Aysen, *Kişilerarası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller* (Ankara: Nobel Yayınları, 7. Basım, 2018.
- Doğan, Recai & Ege, Remziye. *Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş‘âs. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Gudde, Abdulfettâh, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (SAS) ve Öğretim Metotları*, çev. Enbiya Yıldırım. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Ege, Remziye. “Din Hizmetlerinde İletişim”. *Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim*. ed. Recai Doğan & Remziye Ege. 59-76. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Erdem, Elif & Şahin, Hale (ed.). *Peygamberimiz ve Gençlik*. Ankara: DİB Yayınları, 2018.
- Erdoğan, İrfan. *İletişimi Anlamak*. Ankara: Erk Yayınları, 2002.
- Ergin, Akif. *Öğretim Teknolojisi İletişim*. Ankara: Pegem Yayınları, 1995.
- Erkuş, Adnan. *Davranış Bilimleri İçin Bilimsel Araştırma*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011.
- Eşer, Hatice. “Üniversite Öğrencilerinde Dini İnanç ve Benlik Saygısı İlişkisi” *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 491-528. İstanbul: DEM Yayınları, 2015.
- Fiske, John. *İletişim Çalışmalarına Giriş*. çev. Süleyman İrvan. Ankara: Ark Yayınları, 1996.
- Gözütok, Şakir. *Hz. Peygamberin (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) Hadislerinde Eğitim Metodları (Buhari ve Müslim Örneği)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Gündüz, Turgay, Gençlik Dönemi Din Eğitimi. *Gelişimsel Basamaklarına Göre Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü. 65-103. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2014
- Gündüz, Turgay. *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*. Bursa: Düşünce Kitabevi, 2003.
- Güneş, Adem. *Din Öğretimi Materyalleri*. İstanbul: DEM, 2017.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: DEM Yayınları, 2016.

- Hökelekli, Hayati. “Çocuk ve Gençlerle İletişimde Din Dili”. *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*. ed. Mehmet Bayyigit vd. 139-146. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Hökelekli Hayati. Gençlik ve Din. *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 9-31. İstanbul: DEM Yayınları, 2015.
- İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Daru'l-Kible, 2006.
- Kândelevi, M. Yusuf. *Hadislerle “Hz. Peygamber ve Eshabının Yaşadığı” Müslümanlık*, çev. Ahmet M. Büyükçınar vd. İstanbul: Kalem Yayınevi, 1977.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınları, 1996.
- Kaptan, Saim. *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*. Ankara: Tekışık Web Ofset Tesisleri, 1993.
- Kara, Mustafa. *Gençlerle Gönül Gönüle*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Kara, Necati. *Bir İletişim Aracı Olarak Kur'an'da Beden Dili*. İstanbul, Ensar Neşriyat, 2015.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016.
- Kaya, Alim. “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”. *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*. ed. Alim Kaya. 2-29. Ankara: Pegem Akademi, 3. Baskı, 2011.
- Kaya, Alim (ed.). *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*. Ankara: Pegem Akademi, 3. Baskı, 2011.
- Kaya, Mevlüt. *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*. Samsun: Etüd Yayınları, 1998.
- Kayaalp, İsa. *İletişim ve Dil*. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Keyifli, Şükrü. “Cami Merkezli Hizmetlerde Din Dili”. *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*. ed. Mehmet Bayyigit vd. 35-53. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018.
- Kılavuz, Mehmet Akif. “Yetişkinlik Döneminde Din Eğitimi”. *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*. ed. Mehmet Bayyigit vd. 147-154. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018.
- Kılıç, Veysel. *Dilin İşlevleri ve İletişim*. İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2002.
- Koç, Ahmet. *Din Eğitiminde Etkili İletişim* (İstanbul, Rağbet Yayınları, 4. Baskı, 2016).
- Koç, Mustafa. “Gençlerle İletişimde Din Dili: Değerlendirmeler ve Öneriler”. *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*. ed. Mehmet Bayyigit vd. 155-174. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018).
- Koç, Mustafa. *Manevî – (Psikolojik) Danışmanlık Müslüman-Türk Diasporası Örneği* (Bursa: Emin Yayınları, 2. Baskı, 2016).
- Koç, Turan. *Din Dili*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Konrapa, M. Zekai. *Peygamberimizin Hayatı (Siyer-i Nebî)*. İstanbul: Maarif Basımevi, t.y.
- Korkmaz, Mehmet. *Din Öğretimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme*. Kayseri, Kimlik Yayınları, 3. Baskı, 2017.
- Köylü, Mustafa. *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*. Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2011.
- Kulaksızoğlu, Adnan. *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 4. Basım, 2004.

- Macit, Yusuf. “Hz. Muhammed’in Bazı İletişim İlkeleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2003), 271-303.
- Mert, Musa. “Çocuk ve Gençlerle İletişimde Din Dili –Yeni Yaklaşımlar ve Öneriler”. *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*. ed. Mehmet Bayyigit vd. 175-193. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018.
- Mountrose, Phillip. *Eğitim 6 İle 18 Yaş Çocuklarıyla Sorunları Çözmede 5 Aşama*. çev. Sermin Can. İstanbul: Kariyer Yayıncılık, 2000.
- Mutlu, Erol. *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Ark Yayınları: 1994.
- Müslim b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Öcal, Mustafa. *Din kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Öğretim Yöntemleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 8. Baskı, 2015.
- Özbek, Abdullah. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*. Konya: Selam Yayınevi, 1988.
- Özdemir, Şuayip & Arıcı, İsmail. “Hadisler Bağlamında İletişim İlkeleri”, *Kur’am ve Eylem Yönüyle Din Eğitiminin Teolojik ve Felsefi Temelleri*. 309-324. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2010.
- Özkan, Mehmet. “Fıkıh Dersi Müfredatına ve Öğretim Yöntemine Dair Bazı Tespit ve Öneriler”, *Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik*, ed. Mehmet Bahçekapılı vd. 207-228. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları / Eğitim-1, 2017.
- Özkan, Zülfikar. *NLP Teknikleriyle Aile İçi İletişim* İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2005.
- Şenavcu, Halil İbrahim “Farklı Dinleri Öğrenmenin Katkıları Üzerine Değerlendirmeler”, *Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Sempozyumu*, ed. Ender Eyuboğlu ve Sami Baskın. 1055-1061. y.y.: Saybilder Yayıncılık, 2018.
- Şenavcu, Halil İbrahim. “Japon Dinî Bayramlarının Genel Özellikleri ve Sosyal Hayattaki Yeri”. *Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*. 2 (2016), 41-56.
- Şenavcu, Halil İbrahim. “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Verimliliği Artırmada Öğretim Teknolojilerinin Kullanımı”, *Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik*, ed. Mehmet Bahçekapılı vd. 229-237. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları / Eğitim-1, 2017.
- Şenavcu, Halil İbrahim “Semâvî Dinlerin Kutsal Kitaplarında Çevreyi Korumaya Dair Emir ve Tavsiyeler”, *International Symposium on Enviroment and Morality*. Antalya: Sakarya Üniversite Yayınları, 2016, 228-237.
- Şirin, Turgay. *Dini Danışma ve Rehberlik İhsan Modeli & Manevi Danışmanlık*. İstanbul: Mim Akademi Yayınları, 2014.
- TDK, Türk Dil Kurumu. “Genel Türkçe Sözlük”. Erişim 19 Ekim 2019. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=simge>
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünen-i Tirmizî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Turan, İbrahim, “Gençlik Döneminde Görülen Ahlaki Sorunlar Karşısında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Yeri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013), 271-293.
- Tutar, Hasan & Yılmaz, M. Kemal. *Genel İletişim, Kavramlar ve Modeller*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005.
- Türkmen, Ali. *İslâm İletişim Hukuku*. Samsun: Erol Ofset Matbaacılık, 1996.
- Uğurel Şemin, Refia *Gençlik Psikolojisi*. İstanbul: Acar Matbaacılık, 1984.
- Yatkın, Ahmet. *Halkla İlişkiler ve İletişim*. Ankara: Nobel Yayınları, 2003.

- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017.
- Yavuzer, Haluk. *Gençleri Anlamak*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015.
- Yeşilyaprak, Binnur. *21. Yüzyılda Eğitimde Rehberlik Hizmetleri*. Ankara: Nobel Yayınları, 25. Baskı, 2016.
- Yıldırım Ali & Şimşek Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2004.
- Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik Çağı*. İstanbul: Özgür Yayınları, 2016.
- Yüksel Şahin, Fulya. "İletişim Becerilerine Genel Bir Bakış", *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*. 32-60. Ankara: Pegem Akademi, 3. Baskı, 2011.